

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΣΕ ΛΕΞΕΙΣ ΠΟΥ ΑΡΧΙΖΟΥΝ ΜΕ Ζ-, ΤΖ-
ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ χῶρος τῆς μεσαιωνικῆς φιλολογίας-γλωσσολογίας ἐμπλουτίστηκε μὲ τὴ δημοσίευση δύο σημαντικώτατων λεξικογραφικῶν ἔργων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν ἕνατο ἕως καὶ τὸν δωδέκατο αἰῶνα, ἐνῶ τὸ δεύτερο, μὲ κάποια ἐλευθερία στὴ χρονικὴ ὀριοθέτηση, τὴ διευρύνει, θέτοντας ὡς ἑναρξὴ τὸ 1100 καὶ φθάνοντας ἕως τὸ 1669· πρόκειται γιὰ τὸ *Lexikon zur byzantinischen Gräzität* (= LGB), *besonders des 9.-12. Jahrhunderts*, τχ. 1-4, τῶν Herbert Hunger καὶ Erich Trapp, Βιέννη 1994-2001, καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἑμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸν τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας* (= ΛΜΕΔΓ), 1100-1669, τ. 1-14, Θεσσαλονίκη 1969 κ.έ., ἐνῶ ἤδη δημοσιεύθηκε καὶ ὁ πρῶτος τόμος τῆς σύνοψης τῶν Ι. Ν. Καζάξη - Τ. Α. Καραναστάση, *Ἐπιτομὴ τοῦ Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας 1100-1669 τοῦ Ἑμμανουὴλ Κριαρᾶ* (= ΕΛΜΕΔΓ), ποὺ καλύπτει τὰ στοιχεῖα Α-Κ, ὅπου ἔχουν προστεθεῖ καινούργια λήμματα καὶ ἔχουν βελτιωθεῖ πολλὰ σημεῖα, τόσο στὸ σημασιολογικὸ ὅσο καὶ στὸ ἐτυμολογικὸ μέρος αὐτῶν ποὺ ὑπάρχουν. Κοινὴ διαπίστωση αὐτῶν ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὰ τὰ θέματα εἶναι ὅτι τὸ ἐπίπεδο αὐτῶν τῶν ἔργων εἶναι κορυφαῖο, ἐνῶ τὸ ἔργο τοῦ Ἑμμ. Κριαρᾶ ξεπερνᾷ αὐτὸ τῶν αὐστριακῶν ἑλληνιστῶν, τόσο σὲ ἔκταση ὅσο καὶ σὲ ποιότητα, γιὰ τὴν οἱ προδιαγραφές ποὺ τέθηκαν γιὰ τὴ σύνταξη καὶ πραγμάτωση τοῦ ἔργου εἶναι διαφορετικές, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε ξεχωριστὲς προσεγγίσεις, ἐνῶ τὸ ζητούμενο ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ ὑπάρχει, ὅσο τὸ δυνατόν, ἡ πληρέστερη κάλυψη κάθε λήμματος· ὁ χρήστης τοῦ LBG σύντομα διαπιστώνει ὅτι τὸ ἔργο εἶναι κυρίως φιλολογικὸ καὶ λιγότερο γλωσσολογικὸ, ἐνῶ τὸ ζήτημα τῆς παράθεσης χωρίων σὲ μικρὴ ἢ μεγάλη ἔκταση εἶναι πολὺ σημαντικό καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τελικὴ ἐπιλογὴ τοῦ ἀρχισυντάκτη ἢ τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ἀποφασίζει γιὰ τὴν τελικὴ μορφή τὴν ὁποία πρόκειται νὰ ἔχει ἕνα συγκεκριμένο λεξικογραφικὸ ἔργο· στὸ LBG ἀποδελτιώνονται γνωστά, ἀλλὰ πολλὲς φορές καὶ δυσπρόσιτα ἔργα, ἀκόμη καὶ γιὰ συγκροτημένα σπουδαστήρια, καὶ προφανῶς γιὰ νὰ περιοριστεῖ ἡ ἔκταση τοῦ ἔργου, δὲν παραθέτονται χωρία στὸν βαθμὸ ποὺ ἀναμενόταν ἀπὸ ἕνα ἔργο τὸ ὁποῖο εἶναι τὸ μοναδικὸ ποὺ ἔχει ἐκδοθεῖ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ μελετητὴς νὰ ἀδυνατεῖ νὰ ἐμβαθύνει πέρα ἀπὸ ἕνα ὀρισμένο σημεῖο. Βεβαίως,

σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὁ ἐρευνητὴς ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν πολύτιμο *TLG* τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφόρνιας, ὅπου ἀνευρίσκονται ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ κείμενα, ἐνῶ τὰ προσεχῆ χρόνια ἀναμένεται νὰ καλυφθεῖ πιθανότατα ὁλόκληρη ἡ βυζαντινὴ περίοδος, καὶ ἴσως ἔχουμε μιὰ πλήρη εἰκόνα, πὺ κάποτε φάνταζε ὄνειρικὴ γιὰ τοὺς λόγιους.

Τὸ πληρέστερο λεξικογραφικὸ βοήθημα πὺ καλύπτει ὁλόκληρη τὴ βυζαντινὴ-μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, τ. 1-2, Lugduni 1688, ἀνατ. Graz 1958, τὸ ὁποῖο παρέχει μοναδικὴ κάλυψη στὴν ἐρμηνεία ἑκατοντάδων λημμάτων, ἐνῶ ἀποθησαυρίζονται λέξεις, κυρίως ἀπὸ ἀνέκδοτα χειρόγραφα, οἱ ὁποῖες εἶναι γνωστὲς μόνο ἀπὸ τὴν καταχώρισή τους στὸ κύριο σῶμα ἢ στὰ δύο *Συμπληρώματα* πὺ τὸ συνοδεύουν. Σκοπὸς τοῦ παρόντος μελετήματος εἶναι νὰ καταγράψει παρατηρήσεις γιὰ τὰ λήμματα τοῦ *LBG* πὺ ἀρχίζουν ἀπὸ ζ-, καθὼς καὶ γιὰ ἐκεῖνα τοῦ Du Cange πὺ ξεκινοῦν ἀπὸ ζ-, τζ-, ἐνῶ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν λέξεων πὺ περιλήφθησαν εἶναι ἡ ἀδιαφάνεια πὺ ὑπάρχει στὴν προέλευσή τους, ἐνῶ δὲν καταχωρίσθηκαν λέξεις οἱ ὁποῖες ἐτυμολογοῦνται ἀπὸ ἄλλους μελετητὲς, παρὰ μόνο ἐὰν οἱ ἐρμηνεῖες πὺ ἔχουν διατυπωθεῖ δὲν θεωροῦνται ἐπαρκεῖς, ἀλλὰ ὑπάρχει χῶρος γιὰ μιὰ πληρέστερη προσέγγιση.

Ἐνας σημαντικὸς ἀριθμὸς λημμάτων προσδιορίζει διάφορα φυτὰ καὶ προέρχεται κυρίως ἀπὸ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια, τὰ ὁποῖα περιέχουν λέξεις ἀνατολικῆς προέλευσης καὶ παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον· οἱ δυσκολίες πὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ σύνταξη ἑνὸς τέτοιου λήμματος, τὸ ὁποῖο καλύπτει τόσο τὸ μορφολογικὸ-φωνητικὸ ὅσο καὶ τὸ ἐτυμολογικὸ μέρος, εἶναι τεράστιες, γιὰτὶ ὑπάρχει πολυτυπία, διαφορετικὲς γραφὲς ἢ ἀναγνώσεις, ἀλλὰ πολλὲς φορὲς συνυπάρχει καὶ ἡ ἀσάφεια ἢ καλύτερα ὁ πολυπροσδιορισμὸς στὴν ταυτότητα τῶν διαφόρων φυτῶν πὺ ἐξετάζονται, ὁ ὁποῖος σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἴσως εἶναι σωστός, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε διαφορετικὰ λήμματα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, καὶ ὁ μελετητὴς νὰ ἀντιμετωπίζει δυσεπίλυτα προβλήματα. Ὅσοι ἔχουν μελετήσει κείμενα τῆς μεταγενέστερης-μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς πὺ ἀναφέρονται στὴ δημῶδη ἱατρικὴ, βοτανολογία, ἀλχημεία καὶ ἄλλα συναφῆ θέματα καὶ ἔχουν ἐγκύψει σὲ μιὰ βαθύτερη γνώση τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ συγκεκριμένου λεξιλογίου πὺ καλύπτουν διαπιστώνουν τὴν ὑπαρξὴ κοινοῦ λεκτικοῦ, τὸ ὁποῖο προσδιορίζει διάφορα φυτὰ, τοὺς καρπούς τους, παρασκευάσματα κτλ., ἕνα τμῆμα τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀνατολικῆς ἀρχῆς, πιθανότατα ἀνευρίσκεται καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες· ἡ ἀκριβὴς προέλευση αὐτοῦ τοῦ τμήματος εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ δύσκολη στὸν καθορισμὸ τῆς, γιὰτὶ ἀρκετὲς φορὲς οἱ ἀναζητούμενες λ. στὶς ἀνατολικὲς

γλώσσες απουσιάζουν ακόμη και από τα καλύτερα λεξικογραφικά έργα που καλύπτουν αυτές τις γλώσσες ή οι υπάρχουσες πληροφορίες είναι ανεπαρκείς, με κατάληξη τη μακρά ένασχόληση του μελετητή προκειμένου να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα, τα όποια θα φωτίσουν τα θέματα που εξετάζονται.

Ο γράφων περιλαμβάνει στη μελέτη το λήμμα που αναφέρεται στο έτυμο τῶν λέξεων τζέκωνες-τζάκωνες, θέμα που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές· ή προσέγγιση γίνεται με αυστηρούς όρους, χωρίς μυθολογικές τοποθετήσεις, αλλά το έτυμο εξετάζεται και τοποθετείται στο συγκεκριμένο πλαίσιο του μεσαιωνικού ανατολικού κράτους, όπως αυτό αναπτύχθηκε, έπηρέασε και έπηρεάσθηκε από τους γειτονικούς λαούς. Όταν ή φιλολογική-ιστορική-γλωσσολογική έρευνα στραφεί ουσιαστικότερα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, θὰ προκύψουν έρμηνείες οἱ ὁποῖες θὰ ἀλλάξουν πολλές καθιερωμένες απόψεις, ἐνῶ παράλληλα τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ θὰ βρεῖ τὴ θέση στὴν ὁποία ἀνήκει ιστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ· ἐπίσης, θὰ μελετηθεῖ σὲ συνάφεια καὶ ὁ μικρασιατικὸς ἑλληνισμὸς ὡς ὁ κυριότερος συνεχιστὴς τῆς ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ θὰ ἀνακύψουν καὶ πολλές θεωρήσεις ποῦ ἄπτονται θεμάτων τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας, τοῦ ιστορικοῦ βάρους τῶν τμημάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ μιὰ προβληματικὴ ἢ ὁποῖα ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴ σύγχρονη μεθοδολογία τῶν νεοελληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν μελετῶν.

1 «ζαβέρνα, ἢ *Sack* (sic codd.) KalamGloss 291, 32. - LSSup, L, KalamGloss 285; *zaberna* Blaise II, Nierm, DucLat» (LBG 640).

Ἡ λ. ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ¹ καὶ ἀναφέρεται: «ζαβέρνα, ἢ, *bag*, *Edict. Diocl.* 11. 2, 7, 7a», ἐνῶ ἀνευρίσκεται καὶ στὸ παρακάτω χωρίο²: Ἦσαν δὲ τέσσαρες· οὗς δήσας πάντας καὶ καθάπερ ζαβέρναν ἐπιθεις ἀχύρου τῷ νώτῳ ἤνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀδελφῶν εἰπών· ἢ λ. ἀπαντᾷ καὶ στὴ μεταγενέστερη-μεσαιωνικὴ λατινικῆ³ ὡς: «*Zaberna, Papias: Zaberna, ubi vestes ponuntur, aut quolibet aliud; Zaberna, arca, vel armariolum.* Gloss. MSS.: *Zaberna, vestiarium.* [Tabul Eccl. Audomar.: *Privilegia existentia in superiori parte almariæ seu Zabernæ magnæ existentis in thesauro. In prima et superiori parte mediæ seu secundæ Zabernæ sive almariæ, ... in tertia parte*

1. P. G. W. Glare - A. A. Thompson, *LSJ, Greek-English Lexicon, Revised Supplement*, Ὁξφόρδη 1996, σ. 142.

2. Palladio, *La storia Lausiaca*, ἐπιμ. G. J. M. Bartelink, Verona 1974, 19, 3, 12-13, 4, 1-3.

3. Du Cange, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*, τ. 1-10, ἐπιμ. L. Favre, Niort 1883-1887, ἀναγτ. Graz 1954, τ. 8, σ. 425. Ὁ J. F. Niermeyer, *Mediæ latinitatis lexicon minus*, Leiden 1954-1976, σ. 1138, ἀναφέρει: «*zaberna*: malle, valisse, coffre (= σεντούκι), trunk (= μπαούλο), bag».

secundae Zabernae, etc.], ἐνῶ ἔχει καταχωρισθεῖ⁴ ὡς: «*zaberna, -ae* f.: *giberne* (Éd. Diocl.); v. *gaberina* (*gabarna; zabarrā*): *arca, ubi vestes aut quolibet aliud* (Gloss) f. ital. *giberna*; M. L. 9586, *zaberna*», καὶ στὴν πραγματικότητά ἀγνοεῖται⁵ ἢ προέλευσὴ τῆς, τόσο στὴν ἑλληνικὴ ὅσο καὶ καὶ στὴ λατινικὴ, ἐνῶ διαφαίνεται ὅτι ἡ ἰσχύουσα ἄποψη εἶναι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λ. προέρχεται ἀπὸ τῆ μεταγενέστερη-μεσαιωνικὴ λατινικὴ παρὰ τὸ ἀντίθετο.

Ὁ G. B. Pellegrini⁶ εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἰταλικὴ λ. *giberia* «*borsa o carniera* (= τσάντα)», ποὺ ἀπαντᾷ καὶ ὡς: *giberna*, ant. sec. iv *zaberna* «*bisacce*», σχετίζεται⁷ μὲ τὸ ἀραβικὸ جيب *dżib, džaiḥ* = Tasche, Beutel, Sack; a pocket, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ τουρκικὸ⁸ جيب *ceb* = τράχηλος ἐνδύματος, περιλαίμιον & θυλάκιον ἐνδύματος, κ. τσέπη· συνεκδ. βαλάντιον, ταμεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖο, ὡς γνωστὸ, καὶ τὸ νεοελληνικὸ τσέπη. Ὁ S. Battaglia⁹ μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ θέμα: «*gibèrna*, sf. tasca o astuccio di canapa o di cuoio (e in passato anche di metallo o legno), che i soldati legano alla cintura e in cui ripongono i cariacatori e le cartucce [...] = Si suole far derivare dal lat. tardo *zaberna* (Editto di Diocleziano, sec. IV), docum. anche nella forma *gaberna*, a sua volta contrazione di *gaberina* “bisaccia, sacca, tasca” (secondo la glossa: “arca, ubi vestes ponuntur aut quodlibet aliud”); la voce fr. *giberne* (nel 1752) sembra derivare dall’italiano. E tuttavia, data l’epoca recente dell’attestazione si congettura un etimo portogh. *algibeira* (sec. XVI), dall’ar. *al-jibairā* “piccolo sacco, borsa” dei cavalieri arabi», ἐνῶ οἱ M. Cortelazzo - P. Zolli¹⁰ συσχετίζουν τὴ λ. μὲ τὸ μεταγενέστερο λατινι-

4. A. Ernout - A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Παρίσι 1967, σσ. 265, 759. A. Walde - J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 1-3, Χαϊδελβέργη 1938-1956, τ. 2, σ. 850, ὅπου ὑπάρχει παραπομπὴ στὴ μελέτῃ τοῦ M. Niedermann, *Essais d'étymologie et de critique verbale latines*, Neuchâtel 1918, σ. 80 κ.έ.

5. Οἱ C. Battisti - G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, τ. 1-5, Φλωρεντία 1975, τ. 3, σ. 1806, ἀναφέρουν ὅτι ἡ λ. «*gibèrna* f., lat. tardo *zaberna, diaberna* (Editio di Diocleziano, iv sec.) specie di bisaccia, connesso col lat. tardo e biz. *zaba* corazza». Οἱ Oscar Bloch - Walther von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Παρίσι 1968, σ. 294, ἀναφέρουν: «*Giberne* [...] On rapproche celui-ci du lat. de basse ép. *zabera* “esp. de bissac”, ive s. (Édit de Dioclétien), d’origine inconnue».

6. Giovan Battista Pellegrini, *Gli arabismi nelle lingue neolatine, con speciale riguardo all’Italia*, τ. 1-2, Brescia 1992, τ. 1, σ. 343.

7. Francis Johnson, *Encyclopedic Dictionary of Persian, Arabic, and English*, τ. 1-3, Νέο Δελχί 1852, τ. 1, σ. 447β.

8. I. Χλωρός, *Λεξικὸν τουρκο-ελληνικόν*, τ. 1-2, Κωνσταντινούπολη 1899-1900, τ. 1, σ. 636α.

9. S. Battaglia, *Dizionario della lingua italiana*, τ. 6, Torino 1970, σ. 773.

10. Manlio Cortelazzo - Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, τ. 2, Μπολόνα 1980, σ. 494. Ὁ Angelico Prati, *Vocabolario etimologico italiano*, Τορίνο 1951, σσ. 492-493, ἀναφέρει: «Franc. *giberne* (a. 1752). Questa vien derivata da *gibèrna*, la quale fu acco-

κὸ *zaberna*, χωρὶς κανένα ἄλλο σχόλιο. Ὁ Ernst Gamillscheg¹¹ ἀναφέρεται στὸ θέμα καὶ μᾶς πληροφορεῖ: «*giberne* “Patronentasche” 16./18. Jh., in unklarer Entwicklung aus spätlat. *diaberna*, *zaberna* “Quersack” das aus Griechischen stammt».

Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι οἱ ρομανικὲς λ. ἀνάγονται στὸ μεταγενέστερο λατινικὸ *zaberna*, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ νεότερο σχηματισμὸ καὶ νὰ σχετίζεται μὲ τὸ πορτογαλικὸ *algibeira*, ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ *al-jibairâ* = piccolo sacco, borsa, ἀλλὰ ἡ ἑτυμολογία τοῦ λατινικοῦ *zaberna*, καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ζαβέρνα, ζαμέρνα, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ ἀραβικὸ جيب *džib*, *džaiḥ* = Tasche, Beutel, Sack; a rocket, γιὰτι ὑπάρχουν δυσκολίες στὸ φωνητικὸ-μορφολογικὸ μέρος, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἐντοπισθεῖ στὸ περσικὸ¹² زنبو *zambar*, *zember* = linter, et saccus coriaceus, vel panni strative pars lignis fulcita, quâ lutum portatur; vasso daportar il fango, et truogolo, vaso da tenerui il mangiar de'porci, ò d'altri animali; a vessel in which they carry earth or clay; a leathern bag for drawing water.

2 «ζάγανος, ὁ (pers. *šâhîn*) *Jagdflke*: NChon - Par 433. Falk 81,2; 84,28.34. Hemmer 30, Mor II 128f.» (LGB 640).

Ἡ λ. ἔχει ἐξετασθεῖ¹³ ἐξονυχιστικὰ καὶ διαπιστώνεται ὅτι δὲν σχετίζεται μὲ τὸ περσικὸ شاهين *šâhîn* = ἰέραξ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ νεοελληνικὸ: σα(γ)ίνι, τό = εἶδος γερακιοῦ, ἀλλὰ ἑτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ περσικὸ زغن *zaghan* = a kite (= ἰκτινός, τσίφτης, φαλιδιάρης, εἶδος γερακιοῦ); a black sparrow.

3 «ζαδῶριον, τὸ eine Pflanze: Hippiatr I 449, 17. ζαδῶρ Aët 11. 13. 116. ζαδόρα τὸ DelAn II 346, 7; ἀνακάρδιον 285, 15. id. BoissAn II 397. ζουρουνίζη τὸ ζαδόρα DelLex 73, 21. ζαδουάρα σμίλαξ DelAn II 313, 6. - Duc 456 + App. I 77f» (LGB 640).

Ἡ λ. ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸ¹⁴ زردوار *džadwâr* = Κούρκουμα ἢ ζεδοάριος (*Curcuma zedoaria*), «ἰθαγενὲς¹⁵ τῶν Ἰμαλαίων. Τὸ ρίζωμά της ἔχει

stata o fatta derivare da *zaberna* “bisacce” (lat. sec. IV), ma *gibërna* è molto recente, e forse va colla port. *algibeira* “sacca”, che dovrebbe dipendere da *giba* (lat. basso) “tasca”, dall’arabo volg. *gîb* per *gaib*. (L’Oudin à un’it. ant. *zabërna* (con z aspro “pressa per la biancheria”)).

11. Ernst Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Χαϊδελβέργη 1969, σ. 478.

12. Franz Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium praesertim Turcicae, Arabicae et Persicae*, τ. 1-3, Βιέννη 1680, σ. 2470. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 662α.

13. Κ. Καραποτόσογλου, «Ἑτυμολογικὰ ἀνάλεκτα», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 14 (1982) 263-267. Τὸ ΕΛΜΕΔΓ, τ. 1, σ. 450, ἑτυμολογεῖ τὴ λ. σωστά.

14. Armenag K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Κάιρο 1936, σ. 217, λῆμμα 1288. Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Χαϊδελβέργη 1927, σ. 173, λῆμμα 2215.

15. Δημ. Σ. Καββάδας, *Εἰκονογραφημένον Βοτανικὸν-Φυτολογικὸν Λεξικόν*, τ. 5, Ἀθήνα

τὰς αὐτὰς ἀρωματικὰς καὶ φαρμακευτικὰς ἰδιότητας τοῦ Ζίγγιβερ καὶ χρησιμοποιεῖται ἀντ' αὐτοῦ»· ὁ A. Delatte¹⁶ ἐκδίδει: ζουρουνίζη τὸ ζαδόαρ, ἀλλὰ τὸ LBG δὲν ἔχει καταχωρίσει σὲ ξεχωριστὸ λῆμμα τῆ λ. ζουρουνίζη, ἡ ὁποία ἔχει ἀποδελτιωθεῖ ἀπὸ τὸν Du Cange¹⁷ καὶ εἶναι συνώνυμη μὲ τὸ ζαδόαρ. Ἡ λ. ζουρουνίζη προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβοπερσικὸν¹⁸ زيرنباد zürümbâd, zülumprâd, zurumbâ = zedoaria, zedoary, ἐνῶ ἔχουμε τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες¹⁹ γιὰ τὸ θέμα: «zedoary, and zerumbet. These are two aromatic roots, once famous in pharmacy and often coupled together. The former is often mentioned in medieval literature. The former is Arabic *jadwâr*, the latter Pers. *zarambâd*. There seems some doubt about the scientific discrimination of the two. Moodeen Sheriff says that *Zedoary* (*Curcuma zedoaria*) is sold in most bazars under the name *anbeholdî*, *wilist jadwâr*, or *zhadvâr*, is the bazar name of roots of varieties of non-poisonous aconites. There has been considerable confusion in the nomenclature of these drugs».

4 «ζάζια νάτ, τὸ μάλαθρον, in Lexico MS. ex cod. Reg. 1843. *Malathrum*» (DuGr 77).

Ὁ A. Delatte ἐκδίδει: ζαζιανάτ τὸ μαλάβαθρον, ἀλλὰ ἡ λ. ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ LBG· ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ ἀραβοπερσικὸν²⁰ زازيانا rāzīyāna, زازيانادز rāzīyānadž, زازيانا rāzīyāna = fennel (= μάραθρον, μάραθο), *feniculum*, *marathrum*; *finocchio*; *fenouil*, ὅπου τὸ *rāzīyāna* ἔχει γίνε: ζαζιανάτ, ἀπὸ σύγχυση τοῦ συμπιλητῆ τοῦ γλωσσarioύ μεταξὺ τοῦ ἀραβικοῦ ز rā καὶ τοῦ ج jāy τὰ ὁποῖα εἶναι ἴδια, ἀλλὰ διαφέρουν στὴν τελεία ποὺ φέρει τὸ jāy.

5 «ζακλία, ἡ eine Pflanze: ζακλία τὸ πολύγονον DelAn II 422. 14. - Vgl. ζάκλον TLG» (LBG 640).

Εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφανθεῖ κανεὶς γιὰ τὸ ζάκλον, ποὺ ἀπαντᾷ στὸ ἀκόλουθο²¹ χωρίο: Γεννᾶται δ' ἐν τῷ ποταμῷ τούτῳ βοτάνη ζάκλον κα-

χ.χ., σ. 2115. *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary*, complete text reproduced micrographically, Ὁξφόρδη 1971, τ. 2, σ. 3868: «The aromatic tuberous root of one or more species of *Curcuma* (N. O. *Zingiberaceae*), of the East Indies and neighbouring countries, sold in two forms, *long zedoary*, and used as a drug, *heving properties resembling those of ginger*».

16. A. Delatte, «Le lexique de botanique du Parisinus graecus 2419», *Serta Leodiensia* 44 (1930) 73, 21.

17. Du Cange, ὁ.π., *App.* I, σ. 79.

18. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2444. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 654α.

19. Henry Yule - A. C. Burnell, *Hobson - Jobson. A Glossary of Colloquial Anglo-Indian Words and Phrases, and of Kindred Terms, Etymological, Historical, Geographical and Discursive*, new edition edited by William Crooke, Λονδίνο 1903, σ. 979 κ.έ.

20. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 6004β. Franz Meninski, ὁ.π., σσ. 2254-2255.

21. Pseudo-Plutarchus, *De fluviis*, ἐκδ. K. Müller, *Geographi Graeci minores*, τ. 2, Παρίσι 1861, Κεφ. 22.2, 1-4.

λουμένη, παρόμοιος ἐρίω. Ταύτην τρίψας ἂν εἰς οἶνον βάλῃς, ὕδωρ γίνε-
ται καὶ τὴν μὲν ὀσμὴν ἔχει, τὴν δὲ δύναμιν οὐκ ἔχει, ἐὰν ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο
φυτὸ μὲ τὸ ζακλία, ἢ, πού προσδιορίζει τὸ φυτὸ Πολύγονον τὸ πτηνόφι-
λον (*Polygonum aviculare*), πού ἀπαντᾷ στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ μὲ τὰ
δημῶδη ὀνόματα²²: κνωπόδιον, μυρτοπέταλον, ἄσφαλτον, χιλιόφυλλον,
πευθαλῖς, πηδάλιον, πολυγόνατον, πολύγονον, ναῦμα, ζαριθέα, κορίτζολε,
κνωπόδιον, κυνοχάλη, χουλούμ, καρκίνητρον, θεφίν, στεμφίν, ὄνυξ μύος,
lingua avis, γλωσσοστρουθία, λώσσα στροθίου, λισὲν ἐλασάφερ, λιγγάβις,
ληγκουάλης, πού βρίσκεται καὶ στὴ λατινικῆ²³ ὡς: *zeclias* = Πολύγονον τὸ
πτηνόφιλον (*Polygonum aviculare*), ἐνῶ ἢ λ. θεωρεῖται ὅτι εἶναι αἰγυ-
πτιακῆς ἀρχῆς.

6 «ζαμάρα²⁴ (II) ἢ. Εἶδος μακριᾶς φλογέρας: ἐκφρ. ζαμάρα μὲ δερμάτι =
ἄσκαυλος, γκάιντα: Βίος Δημ. Μόσχ. 644 [< ἄλβ. *zamare* (πρβ. καὶ τὸ ἀρομ.
dzamárá) ἰδιωμ. τζαμάρα (Ἡπειρος, Στ. Ἑλλάδα, κ.ά.)]» (ΕΛΜΕΔΓ 1, 451).

Ὁ Εὐάγγ. Μπόγκας²⁵ μᾶς πληροφορεῖ: «τζαμάρα²⁶ (ἢ) ἢ φαρδεῖα
τετράγωνη ξύλινη φλογέρα (Γιάν) “μακρὸς ξύλινος αὐλὸς (φλογέρα) μὲ
βαρεῖαν φωνὴν (ἦχον). Γίνεται ἐκ φλοιοῦ ἰτέας” (Ρέκκας). Τζαμάρα (ἢ) ἢ
τζουρῆς (ὁ) ἢ σιδερένια φλογέρα (Ἀλποχ. Δωδ.) [...] ἄλβ. *dzamare*· ἢ ἐτυ-
μολογία τῆς μεσαιωνικῆς-νεοελληνικῆς λ. εἶναι σωστή, γιατί ἦδη ὁ G.
Meyer²⁷ ἔχει ἀποδελτιώσει τὴν ἀλβανικὴ λ. *zamare* = Doppelflöte, Zige-
unerflöte, ἐνῶ ὁ Tache Papahagi²⁸ συσχετίζει τὴν ἀρομουρικὴ λ. *dzamárá* =
long chalumeau des bergers, τόσο μὲ τὸ νεοελληνικὸ ἰδιωματικὸ τζαμάρα =
μακρὰ φλογέρα βραχνή, ὅσο καὶ μὲ τὸ ἀλβανικὸ *zam(b)ara* = *cornemusa*,
flauto, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἄλλος ἐτυμολογικὸς συσχετισμὸς.

22. Bernhard Langkavel, *Botanik der spaeteren Griechen*, Βερολίνο 1866, σ. 89.

23. Jacques André, *Lexique des termes de botanique en latin*, Παρίσι 1956, σ. 340.

24. Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς, ΑΜΕΔΓ, τ. 10, Προσθῆκες καὶ βελτιώσεις, σ. 81, παρέχει ἐκτενέ-
στερη κάλυψη τοῦ λήμματος.

25. Εὐάγγελος Ἀθ. Μπόγκας, *Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἡπείρου*, τ. 1, Ἰωάννινα
1964, σ. 384.

26. Ὁ Φοῖβος Ἀνωγιαννάκης, *Ἑλληνικὰ λαϊκὰ μουσικὰ ὄργανα*, Ἀθήνα 1991, σ. 148,
ἀναφέρει: «Ἡ μακρὰ φλογέρα – ἀπὸ 60 περίπου ἕως γύρω στὰ 85 ἐκ. – πού λέγεται στὴν
Ἡπειρο τζαμάρα καὶ στὴ Θράκη καβάλι, ἔχει 7 τρύπες μπροστὰ καὶ 1 πίσω. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς
7 ἢ 7 + 1 τρύπες γιὰ τὰ δάχτυλα, ἢ τζαμάρα ἔχει καὶ ἄλλες ἀκόμη τρύπες, στὸ κάτω μέρος
τοῦ κυλινδρικοῦ ἠχείου τῆς».

27. Gustav Meyer, *Albanesische Studien, Beiträge zur Kenntniss der Griechenland
gesprochenen albanesischen Mundarten*, Βιέννη 1896, σ. 106. S. E. Mann, *An Historical Albanian
and English Dictionary* (1496-1938), Λονδίνο 1948, σ. 573: «*zamare, zãmare, xamare* = a kind
of flute, esp. double-flute, oboe; bagpipes», ἢ λ., σ. 584, ἀπαντᾷ καὶ ὡς: «*zumare*, oboe, pipe,
flute, fife».

28. Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului Aromân, general și etimologic*, București 1974,
σ. 519.

Ἡ ἔτυμολογία τῆς ομάδας τῶν λέξεων πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ ἀραβικὸ²⁹ زمامة *zammâra* = a musical reed, or pipe; what is called in Persian ناي *nâi* now generally meaning a flute; and generally so pronounced in Egypt, is applied to a double reed-pipe and described in my work on the Modern Egyptians; pipeau³⁰ (= φλογέρα); flageolet (= φλογέρα, πίφερο), clarinette (= κλαρινέτο), musette (= ἀσκομαντούρα, γκάιντα), τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὸ συριακὸ-ἀραμαϊκὸ³¹ zamorta = a chant, psalm, hymn, song, πρβ. καὶ τὸ ὁμόρριζο ἀραβικὸ زمر *zamr* = chalumeau (= ζουρνάς, καραμούζα, μαντούρα), flageolet (= φλογέρα), hautbois (= ὄμπουε), trompette (= τρομπέτα), πιθανὸν διὰ τοῦ τουρκικοῦ³² زمامة *zemmare* = a musical reed.

Ἡ ἀραβικὴ λ. زمامة *zammâra* = a musical reed, or pipe, προέρχεται³³ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ ρῆμα زمام *zammara* = he piped, or played upon (lit. sang in) a reed, τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὸ ἑβραϊκὸ³⁴ זמר *zâmâr* = make music in praise of God, καὶ τὸ συριακὸ-ἀραμαϊκὸ³⁵ zmar = to sing, chant, play on a stringed instrument.

7 «ζάμβυξ, ὁ *Perlmuschel*, *Perle*: μαργαρίτην φέρει ζάμβυξ (sic ed.) θαλάσσιος AndCre 1293A. ScriptOr 95, 5; 105, 20 = HagSoph 456, 3; 465, 10. GCedr I 623, 20 (ζάμβακας falso) - Kr.» (LBG 640).

Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς³⁶ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ. ζάμβυξ, ὁ = εἶδος πολύτιμης πέτρας, μὲ ἀναγωγή τῆς λ. στὸν ἔβδομο αἰῶνα, ἐνῶ ἀργότερα (ΕΛΜΕΔΓ 1, 451) βελτιώνει τὸ ἐρμῆνευμα γράφοντας: μαργαριτᾶρι, ἀλλὰ θεωρεῖ τὴ λ. ἀγνώστου ἐτύμου· ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ³⁷ سبيغة *sabiyya* = a pearl, or large pearl, brought out by the diver from the sea; perle tirée de la mer par le plongeur; margarita, quam urinator educit, μὲ ἠχηροποίηση τοῦ σ > ζ, πρβ. τὸ ἀραβικὸ سبستان *sabastân* > σεμπεστέν(ι)α > ζεπεστένια (βλ. παρακάτω λ. ζεπιστένια).

29. Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon, Derived from the Best and Most Copious Eastern Sources*, τ. 1-8, Λονδίνο 1863-1893, τ. 3, σ. 1251α.

30. R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, τ. 1-2, Leyde 1881, τ. 1, σ. 602β.

31. J. Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary. Founded upon the Thesaurus Syriacus of R. Payne Smith*, Ὁξφόρδη 1903, ἀνατ. 1979, σ. 117β.

32. J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Κωνσταντινούπολη 1890, σ. 1012β.

33. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 3, σ. 1250β.

34. Francis Brown - S. R. Driver - Charles A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, based on the Lexicon of William Gesenius, as translated by Edward Robinson, Ὁξφόρδη 1953 (with corrections), ἀνατ. 1977, σ. 274α.

35. J. Payne Smith, ὁ.π., σσ. 117α-118β.

36. Ἐμμ. Κριαρᾶ, ΑΜΕΔΓ, τ. 7, σ. 5.

37. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 4, σ. 1303α. A. de Biberstein Kazimirski, *Dictionnaire arabe-français*, τ. 1-2, Παρίσι 1860, τ. 1, σ. 1049α. Georg Wilhelm Freytag, *Lexicon arabico-latinum*, τ. 1-4, Halis Saxonum 1830-1837, τ. 2, σ. 282β.

8 «ζάναχ πουλχάτ, ἡ ἵππουρίς, in Lex. MS ex Cod. Reg. 1843. *Hippuris equisetum*» (DucGr 77).

Ἡ λ. ἀπαντᾷ καὶ ὡς: *σανάτ πουγχαϊ*³⁸, καὶ τὸ πρῶτο συνθετικὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν *دنانب* *danab, zanab* = Ἐκουϊζέτον τὸ ἀρουραῖον (*Equisetum arvense* = *Hippuris* = *Cauda equina*), καὶ ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς ἀραβικῆς λ. εἶναι: οὐρά⁴⁰, ἐνῶ ὀλόκληρη ἡ ἔκφραση πρέπει νὰ διαβαστεῖ: ζάναπ οὐλχαιλ καὶ ἀποδίδει⁴¹ τὸ ἀραβικὸν *ظنانب الخيل* *zanab ulhail*, ὄπου ἡ λ. *الخيل* *ulhail*⁴² = horse, πρόκειται δηλ. γιὰ μεταφραστικὸ δάνειο τῆς ἀραβικῆς, ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ἵππουρίς, ἡ = (1) οὐρά ἵππου. (2) a water- plant, horse-tail, *Equisetum silvaticum* (LSJ⁹ 835).

9 «ζάνη, ἡ ? ζάνης Σαρδιανῆς Hippiatr I 391, 5; ζάνης 449, 17» (LBG 640).

Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὰ ἀκόλουθα δύο χωρία ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω: (α) Πρὸς ἰσχιάδα, εὐφορβίου, ζάνης Σαρδιανῆς, ἀφρονίτρου, γλευκίνου μύρου τὰ ἴσα· (β) ζαδώριον α, ζιγιβέρεως α, ζάνης α, ἡλιοτροπίου ῥίζης α, ἡδυχρόου μαλάγματος α, θύμου Κρητικοῦ, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἦταν περίφημοι⁴³: αἱ δὲ Σαρδιαναὶ βάλανοι, ἅς τινες λόπιμα ἢ καστανίας ἢ μότα ἢ Διὸς βαλάνους καλοῦσι, στύφουσι καὶ αὐταί, τῶν ὁμοίων τέ εἰσι δραστικά, καὶ μάλιστα ὁ μεταξὺ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ λέπους φλοιός. ἡ δὲ σάρξ καὶ τοῖς ἐφήμερον πεπωκόσιν ἀρμόζει, καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν⁴⁴ *زان* *zân* (1) Φηγὸς ἡ δασικὴ (*Fagus sylvatica*), κοινῶς ὄξυά. (2) Δρῦς ἡ μιρμπέκειος (*Quercus mirbeckii*). Τὸ χωρίο: ζάνης Σαρδιανῆς, πιθανότατα σχετίζεται μὲ τὸ: Σαρδιαναὶ βάλανοι, γιὰ τὸ Διοσκουριδῆς στὸ ἴδιο κεφάλαιο (1, 106) ἀναφέρει: καὶ ἡ φηγὸς δὲ καὶ ἡ πρίνος εἶδη ὄντα εἰκότα ἐνεργεῖ, τῆς δὲ ῥίζης τῆς πρίνου ὁ φλοιὸς σὺν ὕδατι ἐψηθεῖς, [...] αἱ δὲ Σαρδιαναὶ βάλανοι, ἐνῶ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἀραβικὴ λ. *زان* *zân* προσδιορίζει εἶδος φηγός, ἡ = εἶδος⁴⁵ δένδρου στρογγύλους ἐδώδιμους βαλάνους, ὁμοίους μὲ τοὺς τῆς δρυὸς φέροντος.

10 «ζαπέτης ὁ ? γάλια ὁ ζαπέτης, DelLex 71, 15. - Duc 236 (γαλία) App. I 46 (γάλια), 77 (ζαμπέτης)» (LBG 641).

38. Du Cange, ὁ.π., σ. 1331: «σανάχ πουγχαϊ, ἡ ἵππουρίς, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843». B. Langkavel, ὁ.π., σ. 126.

39. Armenag K. Bedevian, ὁ.π., σ. 257, λῆμμα 1521.

40. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 3, σ. 980β.

41. Immanuel Löw, *Aramaäische Pflanzennamen*, Λιψία 1881, σ. 107· πρόκειται γιὰ κλασικὸ ἔργο ἡ τυπογραφικὴ ἐκτέλεση τοῦ ὁποῖου, ἀκόμη καὶ σήμερα, εἶναι ἐκπληκτικὴ.

42. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 548.

43. Πεδανίου Διοσκουριδῆος Ἀναζαρβέως, *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, ἐπιμ. M. Wellmann, Βερολίνο 1958, βιβλ. 1, κεφ. 106, 3, 4-8.

44. Armenag K. Bedevian, ὁ.π., σ. 273, λῆμμα 1602, σ. 500, λῆμμα 2916.

45. Ἄνθ. Γαζῆς κ.ἄ., *Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1-3, Βιέννη 1835-1837, τ. 3, σσ. 412-413.

Ὁ A. Delatte⁴⁶ ἐκδίδει: γάλια ὁ ζαπέτης, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἄλλη πληροφορία, ἐνῶ ὁ Du Cange⁴⁷ ἀναφέρει ἐπακριβῶς: «Γαλία, *Compositio ex Emblicis*. Lexicon Graeco-Arabicum: Γαλία, ὁ Ζαπέτης. Vide Matth. Silvaticus in voce *Gallia*», καὶ «Γάλια, ὁ ζαπελής, in Lex. MS. ex Cod. Reg. 843. Vide Γάλλιον, Ζαπέτης», «Ζαμπέτης. Lexicon Botanicum ex Cod. Reg. 190. Γαλλία (?) ὁ ζαμπέτης. An *Galla* Vide Γάλλιον», ἐνῶ ὑπάρχει κάποια σύγχυση ὅσον ἀφορᾷ τὶς παραπομπές, γιὰ τὴ λ. γάλλιον ἀναφέρεται: «*συστροφή νεύρου*, apud Psellum MS. de Morborum nominibus. *Nervi contorsio*», ἐνῶ εἶναι κατανοητὸ ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ λ. γάλλιον δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο: γαγγλίον δὲ νεύρου *συστροφή* (Ἡσύχ. γ 14), πρβ. καὶ τό: γαγγλίον ἐστὶ νεύρου παρὰ φύσιν *συστροφή σωματοπεποιημένη*, τὸ ὁποῖο διασώζεται στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ὡς: γαγλί, τὸ = στροφή, > γάγγλα, γάγλα, βάγγλα, ἡ = (1) στροφή. (2) *συστροφή* (ΙΛ 4₁, 181).

Ἡ μεσαιωνικὴ⁴⁸ ἑλληνικὴ γνωρίζει τὴ λ. ζαμπέτι(ν), ζαπέτι(ο)ν, τὸ = ἀρωματικὴ οὐσία ἀπὸ τὸ ζῶο μοσχογαλή, Zibet (*Drüsenabsonderung der Zibetkatze als Duftstoff*) (= μοσχογαλή, ἀρωματικὴ οὐσία ποὺ ἐκκρίνεται ἀπὸ τοὺς ἀδένες τῆς μοσχογαλῆς) (LBG 640), ποὺ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ⁴⁹ زباد, *zabād* = civet; a certain perfume, well known; the cat, i.e. the wild cat, which is like the tame, but longer and larger, and its hair inclines more to blackness; it is brought from India and Abyssinia; the perfume above mentioned is a fluid, or matter, exuded, resembling black viscous dirt, which collects beneath the animal's tail, upon the anus, ποὺ δηλώνει τὸ ζῶο μοσχογαλή, καθὼς καὶ τὴν ἀρωματικὴ οὐσία ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτό, ἐνῶ ἡ λ. βρίσκεται σὲ πολλὰ γλώσσες⁵⁰.

Ἡ λ. γάλια, γαλία ἀποδίδει τὸ περσοαραβικὸ⁵¹ گالیة *ghāliya* = *compositio suave olens, zibetum; civet; a composition*⁵² of musk, ambergris, camphor, and oil of bennuts. *Galia*⁵³ *moschata*, a sort of perfume, well known; a certain compound of perfumes; musk mixed or boiled with other perfumes; or a perfume composed of musk and ambergris and camphor and oil of ben; *parfum*⁵⁴ de couleur noire composé de musk, d'ambre et autres

46. A. Delatte, «Le lexique de botanique du Parisinus graecus 2419», *Serta Leodiensia* 44 (1930) 71, 15.

47. Du Cange, ὁ.π., σ. 236, *App.* I, σσ. 46, 77.

48. I. N. Καζάκης - T. A. Καραναστάσης, *ΕΛΜΕΔΓ*, τ. 1, σ. 451.

49. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 3, σσ. 1209γ-1210α.

50. Karl Lokotsch, ὁ.π., σ. 170, λήμμα 2173.

51. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 3374.

52. F. Steingass, ὁ.π., σ. 879αβ.

53. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 6, σ. 2289α.

54. A. de Biberstein Kazimirski, ὁ.π., τ. 2, σ. 498β.

aromates, et employé comme cosmetique pour les cheveux, πού ἀπαντᾷ⁵⁵ καὶ ὥς: **قالييا** *qāliya* = zibethum, καὶ ἡ λ. ζαπέτης, ζαμπέτης δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἀραβικὸ **زباد** *zabād* = civet; a certain perfume, well known, μεσαιωνικὸ-νεοελληνικὸ ζαμπέτι(ν). Ἡ ἀραβικὴ λ. **قالييا** *ghāliya* = compositio suave olens, ἀνευρίσκεται στὴν ἰταλικῆ⁵⁶ ὥς: *galia* = noce moscata, καθὼς καὶ στὴν ἰσπανικῆ⁵⁷ ὥς: *algalia* = essenza di profumo, καταλανικῆ, πορτογαλικῆ ὥς: *algália*.

11 «ζαρκοῦν, τὸ *συρικόν* in Glossis Jaticis MSS, ex Cod. Reg. 190. Aliae habent ζαρκοῦ. *Syricum*, de quo Gorraeus in Definit. Med.» (*DucGr* 458).

Ἡ λ. *συρικόν*, τὸ, = σάνδουξ, lead oxide (*LSJ*⁹ 1731), καὶ «σάνδουξ⁵⁸, ἡ, μίλτος⁵⁹, ἢ εἶδος κοκκίνου χρώματος, ὅμοιον τῇ μίλτῳ, λέγεται καί, ἀρμένιον, Λατ. *sandyx usta*, Διοσκ. ε', 103. Παρὰ Στράβ. β' κεῖται, «Μέταλλα σάνδικος, ὃν δὴ καὶ ἀρμένιον καλοῦσι, χρώμα ὅμοιον κάλχη». Ὁ Ἀέτιος ἔχει «Καιόμενον δὲ τὸ καθαρὸν ψιμμύθιον εἰς τὸ καλούμενον Συρικὸν μεταβάλλεται, ὅπερ οἱ ἰατροί, σάνδουκα ὀνομάζουσιν»· ἡ M. H. Thomson⁶⁰ ἐκδίδει: ζαρκοῦ *συρικόν*, ἀλλὰ δὲν κάνει κανένα σχόλιο.

Ἡ λ. ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸ⁶¹ **زرقون** *zarqūn* = vermilion (= βερμυγιόν, ζωηρὸ ἐρυθρὸ χρώμα, κίτρινο-πορτοκαλί), τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ περσικὸ⁶² **زارگون** *zar-gūn* = of the colour of gold, ἀπὸ τῆς λ. **زار** *zar* = gold, καὶ **گون** *gūn* = colour, πού πέρασε στὴν ἀραμαϊκῆ⁶³ ὥς **זררון** *syraqwn*, ἴδια σημασία, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ τὸ μεταγενέστερο ἑλληνικὸ *συρικόν*, τὸ = ὀξίδιο τοῦ μολύβδου, ἐνῶ ἡ λ. δὲν ἔχει ἀπολύτως καμιά σχέση⁶⁴ μὲ τὴ *Συρία*, ὅπως ἀρχικὰ διαφαίνεται.

55. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 3596.

56. S. Battaglia, ὁ.π., τ. 6, σ. 550.

57. Joan Corominas - José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, τ. 1, Μαδρίτη 1987, σ. 158: «*algalia* II, “sustancia de olor fuerte”, del ár. *gāliya* “almizcle” [...] En este texto hay variante manuscrita *algalina*, probablemente sin valor».

58. Ὁ Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 2, Χαϊδελεβέργη 1970, σ. 676, ἀναφέρει: «σάνδουξ [...] Bildung wie *βόμβουξ* u.a.; wie das damit irgendwie zusammengehörige *σανδαράκη* aus unbek. orientalischer Quelle (vgl. aind. *sindūram* “Mennig, Zinnober”, assyr. *samtū*, *sāndu* “roter Stein”?)».

59. Ἄνθ. Γαζής κ.ἄ., ὁ.π., τ. 3, σ. 33.

60. Margaret H. Thomson, *Textes Grecs inédits relatifs aux plantes*, Παρίσι 1955, σσ. 151, 113.

61. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 653γ.

62. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Λονδίνο 1892, ἀνατ. 1977, σ. 615β.

63. M. J. MashKour, *A Comparative Dictionary of Arabic, Persian and the Semitic Languages*, τ. 1, Τεχεράνη 1978, σ. 330.

64. Ὁ E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*, τ. 2, Cambridge, Massachusetts 1887, σ. 1057, διερωτᾶται ἐὰν ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τῆς λ. *Συρία*.

12 «ζαρναβᾶς, ὁ *eine aromatische Pflanze*: OribasEust III 218, 1. Paul Aeg II 114, 9. Hippiatr I 446, 23. ζουρουμπᾶς AkolMyr 398 = Goar 508 (rd. falso ζουτωμπ.). - EO 3, (1898/9) 134, Goar 515, ζουνοτοπᾶς Duc.» (LBG 641).

Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὰ ἀκόλουθα χωρία⁶⁵: (1) Φύλλου, ἀμώμου, κόστου, ζαρναβοῦ ἀνά α, καρποβαλσάμου α. Θυμίαμα ὑπνοποιόν. (2) πολλάκις ἔτρεψεν. ἐφ' ὧν δὲ μὴ ἐστὶν εὐπλήρωτος ἢ κεφαλή, χρηστέον ἐπὶ τῶν ἀγρυπνούντων ἐν παρακαμαῖς καὶ θυμιάματι τοιῶδε· φύλλου ἀμώμου, κόστου, ζαρναβῶν ἀνά α, καρποβαλσάμου λι. α, στύρακος, καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ⁶⁶ زونب *zarbab* (1) Λιβανωτὶς (Libanotis). (2) Τάξος ἢ ραγώδης (Taxus baccata), κοινῶς ἴταμο, ἡμερο ἔλατο, καρκαριά.

13 «ζαροβοτάνη, ἢ Kanone: τηλεβόλους ζαροβοτάνας καλουμένας Chalk II 125, 14. - AmantMel 330, DuLat *zarobotana/zarobotanus*» (LBG 641).

Ὁ Μ. Κ. Στεφανίδης⁶⁷ ἀσχολεῖται μὲ τὴ λ. βοτάνη καὶ μᾶς πληροφορεῖ: «Τὸ βυζαντινὸν δημῶδες ὄνομα τῆς πυρίτιδος ἦτο, ὡς γνωστόν, βοτάνη, ὡς ὠνόμαζον κοινῶς σκευὴν τὸ τηλεβόλον [...] Οἱ Ἄραβες ὠνόμαζον μακρὸν σωλῆνα, χρήσιμον πρὸς ἐσφενδόνησιν βλημάτων, *zabatana* ἢ *sarbatana*, ὅθεν τὸ ἰσπανικὸν *cerbatana* καὶ τὸ γαλλικὸν *sarbacane*. Τὴν ἀραβικὴν ἀναμφιβόλως σαρμπατάναν εἶπον οἱ Βυζαντινοὶ ζαροβοτάνην, δηλοῦσα εἶδος μικροῦ τηλεβόλου, ἐκρίπτοντος τὰ μολυβδόβολα, ἥτοι σφαῖρας μολυβδίνας μικράς. Ταύτην δὲ βεβαίως τὴν ζαροβοτάνην ἐννοεῖ ὁ Δούκας λέγων ἀπλῶς βοτάνην = κάλαμον χαλκῆν. Ἡ λέξις ἄρα βοτάνη εἶναι μετάπλασις καὶ παρετυμολογία τῆς ἀραβικῆς λέξεως (σαρ)μποτάνα. Ἀπὸ τοῦ πυροβόλου δὲ βοτάνης ὠνομάσθη ἔπειτα βοτάνη καὶ ἡ πυρίτις· τὰ ὅσα ἀναφέρονται γιὰ τὴν προέλευση τῆς λ. βοτάνη ἀπὸ τὸν Μ. Κ. Στεφανίδη εἶναι ἐντελῶς ἄτοπα, γιὰ τὸ Κ. Ἄμαντος⁶⁸ ἔχει γράψει μὲ σαφὴ τρόπο ὅτι: «Ἡ ἐτυμολογία αὕτη δὲν εἶναι ἴσως ἀναμφισβήτητος, ἀν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ὄνομα βοτάνη ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Βυζαντίου, ὅτε διεδόθη καὶ ἡ πυρίτις καὶ ὅτε δὲν ὑπῆρχεν ἐπικοινωνία μὲ Ἄραβας, δὲν ἦτο δὲ ἐξ ἄλλου ἢ ἀραβικὴ λέξις *sarbatana* κατὰ τινα τρόπον γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἴσως οἱ δώσαντες τὸ ὄνομα βοτάνη ἀπέβλεψαν εἰς οὐσιῶδες φυτικὸν συστατικὸν τῆς πυρίτιδος, τὸν ξυλάνθρακα. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Δούκα (ἔκδ. Βόννης σελ. 211,13): βοτάνης σκευασία ἐκ νίτρου, τεάφης καὶ καρβούνου ἰτέας

65. Oribasii synopsis ad Eustathium et libri ad Eunapium, ἐπιμ. J. Raeder, Λυφία 1926, βιβλ. 3, κεφ. 218, 1, 1. Paulus Aegineta, *Epitomae medicae libri septem*, ἐπιμ. J. L. Heiberg, Λυφία 1921, βιβλ. 2, κεφ. 41, 1, 20-22.

66. Armenag K. Bedevian, ὁ.π., σ. 360, λήμμα 2084, σ. 577, λήμμα 3358.

67. Μιχ. Κ. Στεφανίδης, «Φυσιογνωστικὴ ὀνοματολογία», *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 5 (1918) 84.

68. Κ. Ι. Ἄμαντος, «Βοτάνη», *Ἑλληνικά* 3 (1930) 346 [= *Γλωσσικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1964, σ. 330].

πλήρης», ἐνῶ ὁ C. D. Buck⁶⁹ μᾶς πληροφοροεῖ: «Most of the words for “gunpowder” are the same as those for “powder” in general, which are the same as, or derived from, those for “dust”. While they may be made more specific by compounds or phrases, like NE *gunpwder*, NHG *schuesspulver*, Fr. *poudre à fusil, à canon*, they are ordinarily used alone, their special application being clear from the context or the situation. But sometimes there is a choice between parallel forms for “powder”, e.g. for “gunpowder” always Sp. *polvora* ns. *polvo*. A few are words for “plant, herb”, which included medicinal herbs and spices and were applied to gunpowder from its resemblance to ground spices or medicaments».

Ὁ Du Cange⁷⁰ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ. καὶ ἀναφέρει: «*Zarabotana*, machinae jaculatoriae species, Chalcocond. lib. 7: *Vehebantur plurimae, quas Zarabotanas nominant*. Statuta crinal. Riperiae cap. 79. fol. 16: *Si quis animo percutiendi sagittaverit cum balista vel arcu, vel Zrabotana aerea, vel ferri cum sagittis*», ἐνῶ ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβοπερσικῶ⁷¹ زابطانة *zabatāna* = tubulus flatu jaculatorius, *cerbottana, sarbatane*; a long hollow tube, through which they shoot small birds with pellets forced out by the breath, ποὺ ἔχει δώσει στὴν ἀραβικῇ⁷² καὶ τὸν τύπο زابوتانة *zarbatāna* = *sarbacane* dont on sert pour tuer les oiseaux, ἐνῶ παρατηρεῖται ὅτι⁷³: «La adición de una r quizá se deba a influjo del nombre de otro juguete: *zarbūt* “peonza”», καὶ ἡ λ. βρῖσκεται σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες.

14 «ζαρούπιον, *ruga, platea, vicus*. Glossae Graecobarb. ἀγυιάς, ἄμφοδα⁷⁴, δίοδα, δίστρατα, ζαρούπια, ρύμες. Occurrit ibi pluries» (*DucGr* 459).

Ἡ λ. ἀποδίδει ἐπακριβῶς τὴν ἀραβικῇ⁷⁵ λ. زاروب زârûb = rue longue et étroite; a long narrow lane.

15 «ζατατζάου, ἡ χελιδωνία, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843. *Chelidonia*» (*DucGr* App I 77).

69. Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Σικάγο 1949, σσ. 1396-1397.

70. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, τ. 8, σ. 3358.

71. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2426. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 649α.

72. R. Dozy, ὁ.π., τ. 1, σ. 584β.

73. Joan Corominas - José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, τ. 2, Μαδρίτη 1989, σ. 40.

74. Ἡ λ. ἄμφοδος, ἡ = πᾶσα ὁδὸς ὁλόγυρα εἰς τίποτε, μάλιστα ρύμη, ἀγυιά, δρόμος μέσα εἰς τὴν πόλιν ἤτοι μεταξὺ τῶν οἰκῶν, ἐπιβιώνει στὸ νεοελληνικὸ (Κέρκυρα, Παξοί): ἀφοδιά, ἡ = αὐλή. Ἄνθ. Γαξῆς κ.ἄ., ὁ.π., τ. 1, σ. 127. *ΙΛ*, τ. 3, σ. 335.

75. R. Dozy, ὁ.π., τ. 1, σ. 584α. Adrien Barthélemy, *Dictionnaire arabe - français, dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem*, Paris 1935-1969, σ. 309: «زاروب زârûb = ruelle longue et étroite». Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ἐπιμ. J Milton Cowan, Wiesbaden 1971, σ. 375β.

Ἡ λ. ἀποδίδει τὸ περσικὸν⁷⁶ جوب وورد *zarda-tšob* = *Chelidonium majus*, et curcuma, et lignum flavum, quo colore tingunt; wood with which they dye yellow; the larger species of swallow-wort (= χελιδονόχορτο).

16 «ζεουσήρ, in Glossis Saracenis MSS. ὁ ὀποπάναξ» (*DucGr* 461).

Ὁ Du Cange (*DucGr* 1555, 1562) ἔχει καταχωρίσει καὶ τοὺς παρεμφερεῖς τύπους: «τζαβουσήρ, τὸ ὀποπάναξ, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843», καὶ: «τζαουρσήρ, & τζεουσήρ, ὀποπάναξ, in Glossis Jatricis Graecobarb. MSS», καὶ ἡ λ. ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸν⁷⁷: جالوشير *džāwšīr* = the oropanax-tree, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸν⁷⁸ گاو شير *gāw-šīr* = gum of the oropanax-tree.

17 «ζεπιστάνια ? ἦτοι μυξία (PS.-) Galen 14, 563, 15» (*LBG* 642).

Ἡ λ. ἀπαντᾷ στὸ ἀκόλουθο χωρίο (14, 563, 12-17): [περὶ πτύσεως.] Ροσάτον τοῦ ζουφᾶ ἦτοι τοῦ ὑσσώπου, ὅπερ ὀφελεῖ εἰς τὸν βῆχα καὶ τὴν στένωσιν καὶ εἰς τὸν πόνον τοῦ στήθους, ἢ σκευασία. μανουσιᾶκων β. οὐνάπια ἦτοι ζύντζιφα κ. ζεπιστάνια ἦτοι μυξία κ. συκάδια ἄσπρ. γλυκέα ιε. ἦτοι γλυκῦρίζαν μεσότριπτον α. χασχάσιν⁷⁹ κεκοπανισμένον ἦτοι κωδείαν ε. παρήσαυσα, πὺν παρέχει ἀρκετὰ ἐνδιαφερόντα στοιχεῖα· ἡ λ. οὐνάπια ἦτοι ζύντζιφα, ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸν⁸⁰ عناب *‘unnāb* = Ζίζυφος ἢ ἐδώδιμος (*Zizyphus sativa*), πὺν βρίσκεται στὰ κυπριακὰ ὡς: κονναπκιά⁸¹, κουνναπκιά, ἢ, ἴδια σημασία, ἐνῶ τὸ: ζεπιστάνια ἦτοι μυξία, παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες στὴν κατανόησή του. Ἡ λ. μυξία, τά, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ πληθυντικὸς τοῦ μτγν. μυξίον, τό, ὑποκοριστικὸ τοῦ μύξα⁸² (B), ἢ, ἢ μύξα⁸³, τὰ = Κορδία ἢ μύξα (*Cordia myxa*), ἀγγλ. *sebastian*, γαλλ. *sébestier*, «εἶδος⁸⁴ δαμασκήνων, Παυλ. Αἰγ. ζ, “Μύξα, δένδρου καρπὸς ἐστὶ μικρότερος μὲν τῶν κοκκύμηλων, δυνάμει δὲ παραπλήσιος”.

76. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2441. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 653β.

77. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 415α.

78. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 3, σ. 1036γ.

79. Ἡ λ. χασχάσιν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν حشاش *hāshāš* = papaver, et papaveris semen; poppy (= παπαρούνα), πὺν βρίσκεται στὴν ποντιακὴ διάλεκτο ὡς: χασχάσιν, τὸ = τὸ φυτό παπαρούνα, μήκων. Franz Meminski, ὁ.π., σ. 1899. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 522γ. Α. Α. Παπαδόπουλος, *Λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, τ. 1-2, Ἀθήνα 1958-1961, τ. 2, σ. 503.

80. Armenag K. Bedevian, ὁ.π., σ. 625, λῆμμα 3652.

81. Α. Πανάρετος, *Ἡ χλωρίδα τοῦ τόπου μας*, Λευκωσία 1967, σ. 22, ἀρ. 20.

82. *LSJ*⁹, σ. 1153.

83. *Thesaurus Graecae Linguae*, τ. 5, σ. 1270. Ὁ Ἀδ. Κοραῆς, Ἐτακτα, τ. 1, Παρίσι 1828, σ. 190, παρατηρεῖ: «Τὸ Μύξα (Ἑλλ. Μύξα), οὐδετέρως καὶ πληθυντικῶς, ὡς τὰ ὀνομάζει ὁ Σικελιώτης Διόδωρος (i, 34) συχνὰ καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἶναι τὰ γαλλιστὶ ὀνομαζόμενα *Sébestes*».

84. Ἄνθ. Γαζής κ.ἄ., ὁ.π., τ. 2, σ. 453.

Ζίζυφα», ἐνῶ ὁ Δ. Καββάδας⁸⁵ ἀναφέρει: «εἶδος γνωστὸν παρ' ἡμῖν ὡς ἰξὸς καὶ εἰς Κύπρον ὡς *μυξιά*, χρησιμοποιοῦμενος εἰς Αἴγυπτον πρὸς κατασκευὴν, δι' ἀναμίξεως μετ' ἄλλων κολλητικῶν οὐσιῶν, εἶδους κόλλας ὡς *ἰξόκολλα* (γαλλιστὶ *glu d'Alexandrie*) καὶ παρ' ἡμῖν πρὸς παρασκευὴν *ἰξόβεργων*», ἐνῶ «ὁ καρπὸς⁸⁶ τοῦ ράξ μεγέθους κεράσου, κιτρινωπός· ἢ περιβάλλουσα τὸν πυρῆνα τοῦ σὰρξ γλυκεῖα, βρώσιμος, ἀλλὰ ἄνοστος, ἰξώδης», καὶ ἡ λ. *ζαπιστάνια*, *τά*, ἀποτελεῖ διαφορετικὸν τύπον τοῦ μεσαιωνικοῦ⁸⁷ «*σεμπεστέναις*, *Sebeste: Myxa, Myxaria, Actuario, Sebesteria: vox Arabica, ut autor est Ruellius lib. i. cap. 101. Nikolaus Myrepsus sect. i cap. 97. in Cod. MS. ζίζινφα, σεμπεστέναις, κριθάρια, φοινίγια, ὅς.*», ποῦ ἐτυμολογεῖται⁸⁸ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν⁸⁹ *سبستان sabastân*, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸν *سپستان sipistân* = *sebestens*, either⁹⁰ of the two trees (*Cordia myxa* and *Cordia latifolia*) of the borage family, of India and western Asia, or their juicy, emollient (= *μαλακτικὸς*), mucilaginous (= *γλοιώδης*), drupaceous fruit (= *δρυπώδης*), eaten by the natives in its natural state, and when dried used as pectoral medicine.

18 «*ζηζάρ, κέγχρος ἰνδικός, Panicum indicum* in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843» (*DucGr App I 78*).

Ὁ Du Cange⁹¹ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ.: «*τζαβάρ σισχιντί, κέγχρος ἰνδικός*, in Lexico MS. ex Cod Reg. 1843», καὶ γίνεται ἀντιληπτό ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια λ. μὲ παρεμφερεῖς τύπους, δηλαδὴ οἱ τύποι: *ζηζάρ, τζαβάρ* προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀραβοπερσικὸν⁹² *جواروس džâwars* = *millet*

85. Δημ. Σ. Καββάδας, ὁ.π., τ. 2, σ. 2061.

86. Π. Γ. Γεννάδιος, ὁ.π., τ. 2, σ. 506.

87. Du Cange, ὁ.π., σ. 1352.

88. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 682β. R. Dozy, ὁ.π., τ. 1, σ. 625β: «*سبستان sabastân* prune», λ. ἀποθησαυρισμένη ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Humbert, *Guide de la conversation arabe, ou Vocabulaire fr. ar.*, Παρίσι - Γενεύη 1838.

89. Ὁ Ἀδ. Κοραῆς, Ἔτακτα, τ. 51, Παρίσι 1835, σ. 232, ἀναφέρει: «Οἱ σημερινοὶ φυτολόγοι *Cordia Myxa* (*Sébestes*, καὶ τὸ δένδρον *Sébestier*). Τὸ *Sébestes* εἶναι τὸ καὶ σήμερον σὺνήθες εἰς τὴν Αἴγυπτον Ἀραβικὸν ὄνομα τοῦ καρποῦ. Ἴσως καὶ αὐτὸ τὸ *Μύξα* εἶναι παλαιὰ λέξις Αἰγυπτιακή, ἂν καὶ τινὲς τὸ ἐτυμολογῶσιν ἀπὸ τὴν *Μύξαν* (*morve*) διὰ τὴν φύσιν αὐτῆν τοῦ καρποῦ»· ὁ P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, τ. 2, Παρίσι 1974, σ. 726, ἀναφέρει τὰ ἴδια μὲ τὸν Κοραῆ: «Enfin, *μύξα* désigne le "sébeste", fruit à pulpe mucilagineuse (avec le diminutif *μύξιον*) et la mèche de lampe; l'emploi du mot pour le sébeste s'expliquerait par le caractère visqueux, mucilagineux du fruit». Κ. Καραποτόσογλου, «Ετυμολογικὰ στὰ νεοελληνικὰ δάνεια τῆς δημώδους τουρκικῆς», *Ἀρχεῖον Πόντου* 48 (1998-1999) 129-132, ὅπου ἐξετάζεται ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαίου: *μύξα*, ἢ = *lamp-pozzle* (= σωληνοειδῆς ἄκρη, στόμιον, προστομὶς λύχνου), στὴ νεοελληνικῇ καὶ τουρκικῇ ναυτικῇ ὀρολογία.

90. *A Standard Dictionary of the English Tongues*, under the supervision of Isaac K. Funk, τ. 2, Νέα Ὠρόκη - Λονδίνο, σ. 1614.

91. Du Cange, ὁ.π., σ. 1555.

92. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 415α.

(= κεχρί), και αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸ⁹³ گاووس *gâwars* = millet; a kind of vetch.

19 «ζηζαρά, αἱ κανθαρίδες, in Lexico Botanico ex MS. Reg. Co. 1843. *Cantharides*», «ζηραράρ, αἱ κανθαρίδες, in Lexico MS. ex Cod. Reg. Cod. 1843. *Cantharides*» (*DucGr App.* I 78).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ⁹⁴ ذورح, ذورح, ذورح *zur-râh, zurrûh, zarrûh* = cantharides; canterella, the cantharis or Spanish fly; a kind of insect of red colour, spotted or speckled, with black, which flies, and is of poisonous nature; a kind of insect larger than the common fly, variegated with red and black and yellow, having a pair of wings with which it flies, and of deadly poisonous nature, ὅπου πιθανότατα τὸ διπλὸ *rr* τῆς ἀραβικῆς ἀποδόθηκε μὲ τὸ: -ραρά(ρ), ἐνῶ προφανῶς τὸ: -ζαρά προέρχεται ἀπὸ ἐξακολουθητικὴ ἀφομοίωση ζ-ρ > ζ-ζ.

20 «ζήκινον, τό, ζήκινον βάλανος *DelAn* II 313, 12. ζήκιν ὁ βάλανος *ib.* 333. 24» (*LBG* 643).

Ὁ *Du Cange*⁹⁵ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ.: «ζίκιον, *Moschus* in *Limonar. cap.* 203 [...] *Capsulas verti interpretes*», ἀλλὰ πληροφοροῦμαστε⁹⁶ ὅτι ἡ γραφὴ ζίκιον ἢ ζικίον: «error for βικίον, *vessel, box*, *Jo. Mosch. prat.* 203»· στὸ πρῶτο παράθεμα: ζήκινον βάλανος, ἢ λ. βάλανος περιλαμβάνεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἴδιου γλωσσarioύ (*DelAn* II 309), καὶ ὀρίζεται: βάλανος λιβάνου⁹⁷ σπέρμα, τὸ ὁποῖο πιθανότατα ἀνάγεται στὸ περσικὸ⁹⁸: زوزك *zewzek* = semen (= σπέρμα), τοῦ بندج *bendj*⁹⁹ [= *Hyoscyamus*, or henbane; a certain plant having a kind of grain that confuses the intellect, and occasions alienation of the mind, or insanity]; the seed of hog's bean (= ὑοσκύαμος), μὲ ἀνομοιωτικὴ πτώση τῆς συλλαβῆς *zew-* λόγω ἀπλολογίας.

21 «ζηλέα, ἡ *Aloe*: *DelAn* II 313, 8; 333, 23; 379, 20. ζελέα 363, 17; 369, 5» (*LBG* 643).

Ὁ *Du Cange*¹⁰⁰ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ., ἀλλὰ δὲν προστίθεται κάποιου

93. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 3, σ. 1036β.

94. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2232. *Ed. W. Lane*, ὁ.π., τ. 3, σ. 960α.

95. *Du Cange*, ὁ.π., σ. 464.

96. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek-Lexicon*, Ὁξφόρδη 1961, ἀνατ. 1976, σ. 592.

97. Ὁ Π. Γ. Γεννάδιος, ὁ.π., τ. 1, σ. 186-187, μᾶς πληροφορεῖ: «Βοσουελλία [...] Ὁ γνωστὸς τοῦ ἐμπορίου λίβανος (τὸ κοινῶς λιβάνι ἢ θυμίαμα, ἀραβ. *luban*, τουρκ. *kiunlûuk*, γαλλ. *encens* ἢ *oliban*, ἀγγλ. *olibanum*, ὁ τῶν ἀρχαίων λίβανος, λιβανωτὸς ἢ θύος)».

98. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2485. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 666α.

99. *Ed. W. Lane*, ὁ.π., τ. 1, σσ. 258γ-259α. Ὁ *É. Littré*, *Dictionnaire de medecine, de chirurgie, de pharmacie, de l'art vétérinaire et des sciences qui s'y rapportent*, Παρίσι 19102, σ. 139, ἀναφέρει: «*bang*. Chanvre indien séché pour l'usage des fumeurs».

100. *Du Cange*, ὁ.π., σσ. 463-464, *App.* I, σ. 78.

καινούργιο στοιχείο για την προέλευσή της, ἐνῶ ὁ B. Langkavel¹⁰¹ ἀποθησαυρίζει τὴ λ. καὶ τὴν ταυτίζει μὲ τὸ φυτὸ Ἴαλόη ἢ πριονόφυλλος (Aloe perfoliata). Ἡ λ. πιθανὸν ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸ¹⁰² سولع saula' = the bitter aloe, μὲ ἠχηροποίηση τοῦ σ > ζ, πρβ. σαύρα) ζαύρα, περσ. شترنگ satrang > ζατρίκιον (LBG 641).

22 «ζηντζάνα, *Helenium*, de quo Ruellius & alij. Glossae Jatricae MSS. ἐλένιον, σολομόνιαν, ἢ δὲ ζηντζάνα. Aliae Glossae Graecobarb. Jatricae MSS. Σολομονίαν, ζινζάνα, καὶ ἐλένιον», «ζιρζάνα, *Helenium*, Saracenis [...] Constantinus à secretis MS. lib. 4. καὶ γαλαγγάν, καὶ ἐλένιον τὸ λεγόμενον ζιρζάνα, καὶ Σαρακινιστὶ καμουλ» (DucGr 464, App I 78).

Ἡ M. H. Thomson¹⁰³ ἐκδίδει: ἐλενίου σολομωνίαν, ἢ δὲ ζηνζάνα, καὶ: ζιζάνα καὶ σολομωνία ἢ ἐλένιον, καὶ σχολιάζει: «L'hélenium, ou grande aune, s'appelle aussi σολομώνιον et ζηζάνα à la l. 286 et chez Del. 27, 10. Peut-être devrait-on lire ζιζάνιον, "ivraie"»· ἢ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹⁰⁴ دزانة dzanâh = helenium (Inula helenium), μὲ πιθανὴ ἐπίδραση τοῦ συνώνυμου¹⁰⁵: زندجبل شامی zendžebili šāmī = helenium.

23 «ζορά, ἢ (westsyrr. zāgā) Hündchen? TextPlant 10, 114. Duc 467: Constant. à secretis (= Const. Regiensis) in Viatico ms. lib. 1, c. 16 τρεφέσθω πέρδικας ἢ ζούρας. - Duc 465 + App I 78f. (auch ζωρά) (LBG 644).

Ὁ Du Cange (App. I 78-79) παραθέτει τὰ ἀκόλουθα χωρία: «ζορά. Adde in fine. Constantinus à secretis MS. lib. i. φαγέτω ἀλεκτρόπουλλα, καὶ ὀρνίθια, καὶ στρουθίον τὸ λεγόμενον ζορρά. Vide Ζωρά, ἢ ζυρίβδ, τὰ μικρὰ ἀλεκτρίδια, Pulli gallinacei», ἐνῶ ἡ M. H. Thomson¹⁰⁶ ἐκδίδει: ζερίβδ τουτέστιν ὀρνιθοπώλης, ζορά ὄρνεον ἢ περδίκην, ἐνῶ παρατηρεῖ γιὰ τὴ λ. ζερίβδ: «"terebinte"? tereniabin cast., terébenthine, de l'arabe tarandjabin = pers. tarengouâbin, Devic 219-220. Cette explication du mot ζερίβδ semble peu rassurante, en vue de ce qui suit: "ceci veut dire vendeur d'oiseaux"», ὅπου παρατηρεῖται πλήρης σύγχυση μὲ τὴ λ. ζερίβδ ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει.

Στὴν ἀραβικὴ¹⁰⁷ ἀπαντᾷ ἡ λ. ذرور dirw, zarw, zirw μὲ προφορά τοῦ d, ὅπως στὴν ἀγγλικὴ λ. this, ἀλλὰ καὶ ὡς z, ἢ ὅποια σημαίνει: juniper ber-

101. B. Langkavel, ὁ.π., σ. 115.

102. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 4, σ. 1407β.

103. Margaret H. Thomson, *Textes inédits relatifs aux plantes*, Παρίσι 1955, σ. 149, 76-151, 108.

104. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 1657. R. Dozy, ὁ.π., τ. 1, σ. 223β. J. W. Redhouse, ὁ.π., σσ. 679β-680α.

105. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2471.

106. Margaret H. Thomson, ὁ.π., σσ. 151, 109, 114.

107. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 5, σ. 1790α. R. Dozy, ὁ.π., τ. 2, σ. 9α.

ries (= καρποί, ράγες τῆς ἀρκεύθου ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἰατρική); terebinth-tree or the fruit thereof (= Πιστακία ἢ τερέμινθος ἢ ὁ καρπός), lentisque = σχίνος, τὸ θαμνώδες φυτὸν Πιστάκη¹⁰⁸ ἢ σχίνος ἢ μαστιχοφόρος σχινιά, μαστιχόδενδρον, μαστιχιά ἐξ ἧς ρέει ρητινώδης ὀπός, ἢ μαστιχιά, καὶ ὁ Π. Γεννάδιος¹⁰⁹ μᾶς πληροφορεῖ: «[...] τὴν κατ' ἐξοχὴν τερεβινθίνην ἢ τερμινθίνην τῶν φαρμακοποιῶν, ἣτις χρησιμοποιεῖται πολλὰ τοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἀντὶ μαστίχης... Ταύτην ἰδίως τὴν ρητίνην ἐννοεῖ καὶ ὁ Διοσκουριδῆς ἐν τῷ ἐπομένῳ χωρίῳ: “ἡ δὲ ἐξ αὐτῆς (τῆς Τερμίνθου) ρητίνῃ κομίζεται μὲν ἐξ Ἀραβίας τῆς ἐν Πέτρα· γεννᾶται δὲ καὶ ἐν Ἰουδαίᾳ καὶ Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ”...», ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει σχέση μετὰ τῆς λ. ζορά, ἦ, = κοτόπουλο, καὶ τῆς ἀραβικῆς λ. **زور** *dinw, zarw, zirw* = juniper berries (= καρποί, ράγες τῆς ἀρκεύθου ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἰατρική); terebinth-tree or the fruit thereof (= Πιστακία ἢ τερέμινθος ἢ ὁ καρπός), lentisque = σχίνος.

Ἡ λ. ζορά ἀποδίδει τὸ περσικὸν¹¹⁰ **چغوارو** *tsughûr* = pullus gallinae jam esui commodus, *pollastro* (= κοτόπουλο), μὲ τροπὴ τοῦ *tš > dž > z*, πρβ. τὸ περσοαραβικὸν¹¹¹ **جلاب** *džullâb* = rosewater; sherbet, > ζουλάπιον, τὸ = Arzneitrank, φαρμακευτικὸ παρασκευάσμα ρευστό, φτιαγμένο ἀπὸ νερὸ καὶ ἀπόσταγμα λουλουδιῶν, ζάχαρη ἢ μέλι, ποὺ χρησιμοποιεῖται ὡς μαλακτικὸ καὶ ἠρεμιστικὸ ἢ γιὰ νὰ διαλύονται σὲ αὐτὸ ἄλλα φάρμακα (LBG 644, ΕΛΜΕΔΓ 1, 456), ἀραβ.¹¹² **جوزم** *džarm* = a kind of boat or barge, > ζέρμων, ὁ = ein Schiffstyp (LBG 642), ἐνῶ ὑπῆρξε ἀποβολὴ τοῦ μεσοφωνηεντικοῦ ξ *ghain* [γ].

24 «ζούντζας, ὁ ὕελος, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843» (DucGr App. I, 79).

Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν¹¹³ **زجاج** *zudžâdž, zidžâdž, zadžâž* = glass.

25 «ζοῦρβα, ἡ rundes Haus mit gewölbtem Dach (= στρογγυλὸ σπίτι μὲ θολωτὴ στέγη)? ὀσπήτια ὀλόπλινθα, ἃ ζοῦρβα ἐπονομάζονται Alv 52, 433 (a. 1104), cf. p. 224. διέρχεται εἰς τὸν δρῦν τὸν ἔχοντα ζοῦρβαν πρὸς τὴν ῥίζαν AXer 5, 16 (a. 1056). Vgl. τὰ σοῦρβα Dem.» (LGB 644).

108. Δ. Δημητράκος, ὁ.π., τ. 8, σ. 7060.

109. Π. Γεννάδιος, ὁ.π., τ. 2, σ. 737.

110. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 1622.

111. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 432γ.

112. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 425β. R. Dozy, ὁ.π., τ. 1, σ. 188α: «Beaucoup de voyageurs parlent de cette espèce de barque, dont on sert en Egypt. Belon 231, qui écrit par erreur “gerbes,” dit que, sur le Nil, ces barques sont de trois ou quatre sortes, et il décrit; [...] Turner II, 307: “the boat was a large three-masted *jerm*, without covering, as usual in these vessels, but with a large capacious deck”».

113. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 649β.

Τὰ ιδιώματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Καππαδοκία)¹¹⁴ γνωρίζουν τὴ λ. ζούβρα = ἐλαφρόπετρα ἐρυθροῦ χρώματος ποὺ χρησιμοποιεῖται στοὺς θόλους τῶν κατοικιῶν· κόκκινο¹¹⁵ χῶμα, ἢ ὁποῖα πιθανότατα σχετίζεται μὲ τὸ μεσαιωνικὸ ὀσπήτια ὀλόπλιθθα, ἃ ζοῦρβαι ἐπονομάζονται, μὲ ἀντιμετάθεση τοῦ ὑγροῦ ρ, καὶ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹¹⁶ *أجر* *edziurr*, *أجر* *ādziurr*, *edziurr*, *ādziurr* = later coctus, seu *rotius* Coll. *lateres*¹¹⁷, τὸ ὁποῖο σχετίζεται¹¹⁸ μὲ τὸ ἀκκαδικὸ *agurr*-, καὶ τὸ συριακὸ-ἀραμαϊκὸ *'aggurā* = briques cuites, μὲ τροπὴ τοῦ *dž* > ζ, ποὺ παρατηρεῖται σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις.

26 «ζυμπραγός, ἐπίθ. δίδυμος: ζυμπραγὰ ... παιδάκια Χούμνου, Κοσμογ. 1321 κριτ. ὑπ. [< ἐπίθ. *συμπραγῆς (Χατζιδάκης, Ἄθ. 1, 1889, 484, MNE Β' 10, x.ά.· Andr., λ. συμπράσσω). Τ. τζυμπραγός στὸ Βλάχ. (τζη-) καὶ σήμ. κρητ., ὅπως καὶ τύποι ἄζυμπραγός καὶ ἀτζυ- (Πάγκ. Ε' 122 καὶ Β' 318). Ἡ λ. στὸ Du Cange (ζιπρ-)]» (ΕΛΜΕΔΓ 1, 457).

Ἄ Ο Du Cange¹¹⁹ ἔχει καταχωρίσει τὴ λ.: «ζιπραγός, *tergeminus*. Synaxarium Maximi Cythaer. 16. Jan. οὔτοι ἦσαν ἀπὸ τὴν Καππαδοκίαν τριδύμοι, ἦτοι τρεῖς ζιπραγοί, ὁποῖοι ἤξεύρασι καλώτατα νὰ δαμάζουσι τὰ πουλάρια», ἀλλὰ συγχρόνως παραθέτει καὶ τὸν τύπο «τζημπαγός, *gemellus*, δίδυμος. τζημπαγώνειν, *geminate*, διπλασιάζειν», ἐνῶ ὁ Ἄδ. Κοραῆς¹²⁰ παρατηρεῖ: «Μήποτε τὸ Τζημπαγός εἶναι φθαρμένον ἀπὸ τὸ Σύμπαγος ἢ Συμπαγῆς; Τὴν λ. Συμπαγίαν ἐμεταχειρίζοντο οἱ Νεοπλατωνικοὶ περὶ τῆς συστάσεως τῶν ζῶων»· ὁ Γ. Χατζιδάκης¹²¹ ἀναφέρει: «συμπραγός =

114. Πληροφορία ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

115. René Ginouvès - Roland Martin, *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romane*, τ. 1, Ρώμη 1985, σ. 43: «Argile: roche séd., composée essentiellement de silicates d'alumine en fines particules (inferieures) à 1/16e de mm, d'après les normes actuelles). All. *Ton* (m); it. *argilla*, *creta*; gr. m. πηλός (ὄ), κοκκινόχωμα (τό); gr. a. ἀργιλ(λ)ος (ή); lat. *argilla*, *creta*». Πέτρος Βλαστός, *Συνώνυμα καὶ συγγενικά*, Ἀθήνα 1931, ἀνατ. 1976, σ. 292, ὅπου καὶ πλουσιότατο δημῶδες λεξιλόγιο, τὸ ὁποῖο δὲ βρισκεται συγκεντρωμένο σὲ κανένα ἄλλο ἔργο.

116. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 59. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 26β.

117. René Ginouvès - Roland Martin, ὁ.π., σ. 53: «*brique cuite*: élément de construction réalisé en terre cuite [...] gr. m. ὀπτόπλιθος (ή), τοῦβλο (τό), μπρικέττα (ή); gr. a. πλίνθος ὀπτή (ή), πλ. κεραμεῖα; lat. *later coctus*», πρβ. τὸ ἀνωτέρω: ὀλόπλιθθα.

118. David Cohen - Jean Cantineau, *Dictionnaire des racines sémitiques ou attestées dans les langues sémitiques*, Mouton 1970, σ. 7.

119. Du Cange, ὁ.π., σσ. 465, 1568.

120. Ἄδ. Κοραῆ, *Τὰ μετὰ θάνατον εὐρεθέντα συγγραμμάτια*, τ. 1, ἐπιμ. Ἄνδρ. Ζ. Μαμούκα, Ἀθήνα 1881, Ἔτη γαλλογραφικῶν λεξικῶν, σ. 191.

121. Γ. Χατζιδάκης, *Μεσαιωνικά καὶ νέα ἑλληνικά*, τ. 2, Ἀθήνα 1907, σ. 10. Ἄ Γ. Χατζιδάκης, «Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις», Ἀθηνᾶ 29 (1917) 222, ἐπανάρχεται στὸ θέμα καὶ, σχολιάζοντας τὴν ἀποψη τοῦ Ἄδ. Κοραῆ, μᾶς πληροφορεῖ: «Ἐπειδὴ δ' ὁμως ἡ προφορικὴ παράδοση ἢ πολλὰ ἀσφαλεστέρα τῆς ἐπὶ χειρογράφου τινὸς στηριζομένης τοῦ Δουκ. παρέχει τὸ ζυμπραγός, οὔτω μετὰ τοῦ ρ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἡ ἔννοια τῶν διδύμων πολλῶν

συμπραγής ἐπὶ τῆς ἐννοίας δίδυμος λέγεται ἐν Κρήτῃ», καὶ ὁ Ν. Andriotis¹²² ἀκολουθώντας τὴν ἐρμηνεία τοῦ Γ. Χατζιδάκη, θεωρεῖ τὴ λ. παράγωγο τοῦ ρήματος *συμπράσσω*.

Ἡ ἀρχαία ἑλληνική¹²³ γνωρίζει τὸ ρῆμα *συμπράσσω* = σὺν ἐτέρῳ, ὁμοῦ πράττω, συμποιέω, συγκατορθόω, συνεπιχειρῶ, ἀλλὰ δὲν ἔχει παραδοθεῖ ἐπίθετο *συμπραγής, ἀντίθετα πληροφοροῦμαστε¹²⁴ ὅτι: «πράσσω: [...] les adj. en -πραγής sont rares et nettement tardifs: δικαιο- (pap.), δυσ- (Vett. Val.), εὐ- (Planud.), κακο- (Hsch.)», ἐνῶ ὑπάρχει τὸ μτγν. ἀπραγής, πρβ.¹²⁵ ἐὰν τις καθυστερήσῃ τοῦ προσφιλοῦς, ἀποστερεῖται τοῦ συμπράσσοντος, ἀπραγής δὲ γενόμενος οὐ τιμᾶται ὑπ' οὐδενός, καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα παραθέτονται, εἶναι ἀμφίβολο ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθεῖ τὸ μεσαιωνικὸ-νεοελληνικὸ ζυμπραγός κλπ., ἀπὸ τὸ ἀμάρτυρο *συμπραγής, τὸ ὁποῖο ἐὰν παραδινόταν εἶναι ἀβέβαιο ἐὰν θὰ εἶχε αὐτὴ τὴ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη.

Ὁ Gustav Meyer¹²⁶ ἔχει δεῖξει ὅτι τὰ νεοελληνικά ἰδιωματικά: γέμελος, ὄ, γέμελα, γεμέλια, τά, γιόμελος, ὄ, γιόμελα, τὰ = δίδυμος, δίδυμα, προέρχεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *gemello* ἢ τὸ λατινικὸ *gemellus* = δίδυμος, ἐνῶ ὁ W. Meyer-Lübke¹²⁷ ἔχει συντάξει τὸ λῆμμα: *gemellīcus = Zwilling (= δίδυμος), καὶ ἔχει ἀποθησαυρίσει τοὺς ρομανικοὺς τύπους: asp. *emelgo*, astur(urisch) *ziemelgu*, transmont(anisch) (Portugal) *gemelgo*, καὶ ἀπὸ ρομανικοὺς τύπους ὅπως: *ziemelgu*, *gemelgo*, μὲ ὑποχωρητικὴ μετάθεση τοῦ ὑγροῦ λ δημιουργήθηκε τὸ ἀμάρτυρο: *ζιμλαγός > ζιμπαγός (Du Cange) > ζιμπραγός > τζιμπραγός = δίδυμος, ὅπου διαπιστώνεται ὅτι τόσο τὸ φωνητικὸ-μορφολογικὸ ὅσο καὶ τὸ σημασιολογικὸ μέρος, εἶναι καλύτερα τεκμηριωμένα σὲ σχέση μὲ τὴν προηγούμενη ἐρμηνεία.

27 «ζοῦφα, *Hyssopus*, ὁ ὕσσωπος, in Glossis Jatricis Graecobarb. MSS. Occurrit apud Actuarium de Medicam. Composit. pag. 18. Edit Lat. Matth. Silvaticus: *Zuffe, Suffe, Ara. Zuffone, est planta habens folia similia ruta, et Ysopus ratab humida. Yabes sicca. Steph. Zufa*» (DucGr 467).

φυσικώτερον προέρχεται ἐκ τῆς *συμπραγίας* ἢ ἐκ τῆς *συμπαγίας*, φαίνεται ὅτι τὸ *τσημπαγός* εἶναι ἐσφαλμένη γραφὴ ἢ ἀνάγνωσις ἀντὶ τοῦ *συμπραγός* ἐκ τοῦ *συμπραγής* κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν MNE B', σ. 10».

122. N. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Βιέννη 1974, σ. 529, λῆμμα 5739.

123. Ἐνθ. Γαζής κ.ἄ., ὁ.π., τ. 3, σ. 168.

124. P. Chantraine, ὁ.π., τ. 2, σ. 934.

125. *Scholia in Pindarum (scholia vetera)*, ἐπιμ. Α. Β. Drachmann, τ. 1-3, Λιψία 1903-1927, ᾧδῃ N 10 σχόλιον 146d 2-3.

126. Gustav Meyer, *Neugriechischen Studien* IV, Βιέννη 1895, σ. 23.

127. W. Meyer - Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Χαϊδελεβέργη³ 1935, σ. 318, λῆμμα 3720.

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν¹²⁸ زوفى *zūfa* = "Υσσωπος ὁ φαρμακευτικὸς (*Hyssopus officianlis*), ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ ἑβραϊκὸν¹²⁹ זושב *'ēzōb* = ὕσσωπος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ ἀρχ.¹³⁰ ὕσσωπος, ὁ, καθὼς καὶ μὲ τὸ συριακὸ-ἀραμαϊκὸν¹³¹ *zuphā* = ὕσσωπος.

28 «ζωδονάρα, σμίλαξ, λευκάνθεμον, in *Lexico MS. Nicomedis Jatrosophistae, Taxus, arbor*» (*DucGr* 470).

Ἡ λ. ἀποτελεῖ διαφοροετικὸν τύπον τοῦ ζαδώριον, τό, πρβ. ζαδουάρα σμίλαξ¹³², καὶ γιὰ τὴν ἑτυμολογία της, βλ. παραπάνω τὸ σχετικὸ λήμμα.

29 «ζωρτενίκια, τὰ *Wegwarte, Cichorium intybus?* τὰ ἄγρια Ἴντυβα ἤτοι πικρομάρουλα *DelAn* II 288, 12. ζωρτὸ νίκεια (sic) ἢ σερίς *DelLex* 73, 22» (*LBG* 649). «ζωρτενίκια, τὰ ἀγριομάρουλα, *Neophyto in Glossis Jatricis MSS. alibi: Κίχωρα, εἰσὶ ζωρτενίκια, τὰ ἄγρια Ἴντυβα, ἢ τὰ πικρομάγουλα. Lactucæ Silvestres*» (*DucGr* 471).

Ὁ Α. Delatte¹³³ ἐκδίδει: κίχωρα καὶ ζωρτενίκια τὰ ἄγρια Ἴντυβα ἤτοι τὰ πικρομάρουλα, ἐνῶ στὸ κριτικὸν ὑπόμνημα παραθέτει καὶ τὸν τύπον: ζαρτενίκια, καὶ ὁ Δ. Καββάδας μᾶς πληροφορεῖ: «Κιχώριον τὸ Ἴντυβον (*Cichorium intybum*) [...] Εἶδος κοινὸν εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, κατὰ μῆκος τῶν ὁδῶν καὶ ἐντὸς χέρσων, πετρωδῶν ἀγρῶν, λαχανευόμενον μὲ τὰ ὀνόματα· ραδίκι, πικραλίδα, πίκρα, πικροκόλλα (Πολύγυρος Χαλκιδικῆς), πικρομάρουλο, πικροράδιχο ἢ ἀροδίκι (Μάνη), παπαδουλιὰ (Λήμνος) καὶ κιχώρι. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀναφέρεται ἀναμφιβόλως ἡ κιχώρη τοῦ Θεοφράστου (*Φυτῶν Ἱστορία*, 7, 7, 1) ἢ τὸ κιχώριον (*Φ* I., 1, 10-7, ἢ 7, 7, 3) τοῦ ἰδίου, ὡς καὶ ἡ ἡμερος Σέρις τοῦ Διοσκουρίδου, τὴν ὁποίαν ἄλλοι "πικρίδα" Ῥωμαῖοι δὲ "Ἴντυβουμ ἀγρέστεμ" καλοῦσι (II, 159)».

Ὁ μεσαιωνικὸς τύπος ζαρτενίκι, ζωρτενίκι, ζωρτὸ νίκεια σχετίζεται μὲ τὸ τουρκικὸν¹³⁴ گونک *günejk, gönik* = (1) Τάραξον τὸ φαρμακευτικὸν (*Taraxum officinale*), κοινῶς πικραλίδα, ἀγριομάρουλο. (2) Κιχώριον τὸ Ἴντυβον (*Cichorium intybus*), κοινῶς ραδίκι, πικραλίδα, μὲ ἀπόδοση τοῦ گ *gö* > ζο-, πρβ. τὸ περσικὸν گاو شیبو *gāw-šīr* = gum of the oropanax-tree, > ζεουσήρ ὀποπάναξ (βλ. παραπάνω τὸ σχετικὸ λήμμα), καὶ γιὰ τὴ

128. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 666β.

129. Fr. Brown - S. R. Driver - Ch. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Ὁξφόρδη 1953 (with corrections), σ. 23α.

130. Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 2, Χαϊδελβέργη 1970, σ. 975.

131. Carolus Brockelmann, *Lexicon Syriacum, Halis Saxonum* 1928, σ. 193α.

132. A. Delatte, *Anecdota Atheniensia et Alia*, τ. 2, Λιέγη 1939, σ. 313, 6.

133. A. Delatte, ὁ.π., τ. 2, σ. 288, 12.

134. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 4096. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 1605α.

σημασιολογική εξέλιξη πρβ. τὸ γερμανικὸ¹³⁵ *Wegwarte* = (1) Κιχώριον τὸ Ἴντυβον (*Cichorium intybus*). (2) Τάραξον τὸ φαρμακευτικὸν (*Taraxacum officinale*), πιθανότατα διὰ μέσου ἰδιωματικῆς τύπου, πρβ. τὸ τουρκικὸ¹³⁶ ἰδιωματικὸ *cirnak* [c = dž] = Κιχώριον τὸ Ἴντυβον.

30 «*τεμποράχ, ἡ ἀγρία μολόχη*, in *Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843. Malva Silvestris*» (*DucGr 1565*), ἐνῶ ὁ A. Delatte¹³⁷ ἐκδίδει: «*τζεμπηράχ ἡ ἀγρία μολόχη*».

Ἡ λ. ἀποδίδει τὸ περσικὸ¹³⁸ *خباروی* *hubârî, haebârâ* = malva, μολόχα, ὅπου ἔχει ὑπάρξει σύγχυση μεταξὺ τοῦ ἀραβικοῦ *خ* *ha* καὶ τοῦ *ح* *džim*, τὰ ὅποια διαφοροποιοῦνται μόνο στὴ θέση τῆς τελείας, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀποδοθεῖ ὡς: τ(ζ)εμποράχ, ἀντὶ γιὰ: **χεμποράχ ἡ ἀγρία μολόχη*.

31 «*τζακαπάν, φακὸς ἐπὶ τῶν τελμάτων*, in *Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843. Lens palustris*» (*DucGr 1559*).

Ὁ A. Delatte¹³⁹ ἐκδίδει: «*τζαγαπάν φακὸς ὁ ἐπὶ τῶν τελμάτων*», καὶ ἡ λ. προσδιορίζει τὸ φυτό: Λέμνα ἡ ἐλαχίστη (*Lemna minor*), ἀγγλ. *Duckweed*, γαλλ. *lenticule, lentille d'eau*, «*Φυτόν¹⁴⁰ ἐπιπλέον [...] Κοινὸν εἶδος εἰς στάσιμα ὕδατα, πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα φακὴ τοῦ νεροῦ καὶ πιθανῶς ἡ ἕκη τοῦ Θεοφράστου, ἥτις φύεται “ἐν τῇ λίμνῃ περὶ Ὀρχομενόν”, ἥτοι εἰς τὴν Κωπαΐδα (Φυτῶν Ἱστορία 4, 10, 1)*», καὶ ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Διοσκουρίδης (IV, 87, 1-5): *φακὸς ὁ ἐπὶ τῶν τελμάτων, εὐρισκόμενος ἐπὶ τῶν στασίμων ὑδάτων, βρῦον ὃν ὅμοιον φακῶ, ψῦχον τῇ δυνάμει, πάσαις φλεγμοναῖς καὶ ἐρυσιπέλασι καὶ ποδάγραις ἀρμόζει καταπλασσόμενος καθ' ἑαυτὸν τε καὶ σὺν ἀλφίτῳ. παρακολῶ δὲ καὶ ἐντεροκῆλας τὰς ἐπὶ παῖδων.*

Ἡ λ. ἀποδίδει τὸ περσικὸ¹⁴¹ *گاو آب* *gâw-âb* = green scum collected on the surface of stagnant pools, duck-weed (= φακὸς ἐπὶ τῶν τελμάτων), με ἀπόδοση τοῦ περσικοῦ *گ* *gaf* μετὰ τὸ τζ, γεγονὸς ποὺ παρατηρεῖται σὲ ἀρκετὲς λέξεις ποὺ ἀρχίζουν μετὰ τὸ *gaf* καὶ ἔχουν περάσει σὲ ἄλλες γλώσσες, ἀκόμη καὶ στὴν ἴδια τὴν περσικὴν, πρβ. *گاو شیو* *gâw-šîr* > τζα-βουσήρ, (βλ. παραπάνω λ. ζεουσήρ).

32 «*τζάκονες¹⁴². Stationarium militum septem erant genera. Barangi, Bardariotae, Cortinarij, Murtati, Spatharij, Stratiotae, Tzacones. De singulis suo loco diximus, sed*

135. Heinrich Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, τ. 5, Lieferung 4, Λιψία 1958, σ. 610.

136. *Derleme Sözlüğü*, Ἰγκυρα 1968, σ. 936.

137. A. Delatte, ὁ.π., *Serta Leodiensia* 44 (1930) 80, 18.

138. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 6049.

139. A. Delatte, ὁ.π., *Serta Leodiensia* 44 (1930) 89, 6.

140. Δ. Σ. Καββάδας, ὁ.π., τ. 5, σ. 2348.

141. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 3, σ. 1036β.

142. Ioannis Meursi, *Glossarium graeco-barbarum*, Lugduni Batavorum 1614, σ. 559.

soli hactenus *Tzacones* nobis indicti: nunc itaque propositi ordo jubet ut dicamus. Erant autem hastati. Codinus. *εἶτα εὐρίσκονται οἱ ὀνομαζόμενοι τζάκονες φέροντες καὶ οὗτοι ἀπελατίκια*. Gestabantque cuculiones & clibanaria caerulea, quae in tergo ac pectore habebant leones albos cōtra sese erectos. Idem Codinus. *αἱ μέντοι παραμοναὶ μετὰ σχιαδίων, οἱ τζάκονες δὲ μετὰ καपाσιών, φοροῦντες δὲ ἐπάνω κλίβανα ἡεράνια, λέοντας περὶ τὸ στήθος ἔχοντα ἰσταμένους λευκοὺς, ὀρώντας ἀντικρὺ κατὰ πρόσωπον, ὡσαύτως καὶ ὄπισθεν*. Corrigēdus obiter Luitprandus in Legat. *Nec infirmiori animo, eadem confirmati lectione, haud multo post Magistro Tzacoonitae occurrunt, quem dum in fugam verterent, eius copias omnibus modis contriverunt*. Corruptè editur, *Exacontae occurrunt*. Simili modo apud Phranzem in Chronico alibi *Examplaco* scribitur, quod rectius *Tzampilaco* lib. iii. cap. xxiii. Porro *Magister Tzacoonita* à Luitprando dicitur, qui στρατοπεδάρχης τῶν τζακώνων Constantinopolitanis. Custodiebant verò Imperatorem cū in castris esset. Iterum disce ex Codino. *ὁ στρατοπεδάρχης τῶν τζακώνων ἐπιμελεῖται τῶν εἰς τὰ κάστρα εὐρισκομένων φυλάξεων, οἷτινες τζάκονες ὀνομάζονται*. Sed, inquiet aliquis, *Cortinarius statio* in castris fuit. Scio, & distingo. *Cortinarij* solam curtem & tentorium Imperatoris custodiebant, at *Tzacones* prodeuntem per castra deducebant, custodes corporis eius. Hac differentia est, quam observa. Erant verò Lacones, corruptà pronuntiatione. Gregoras clarè lib. iv. *συνῆν δὲ τούτοις καὶ στρατὸς ἐν τοῖς ὅπλοις θαλάττιος, Λάκωνες ἄρτι προσελθόντες ἐκ Πελοποννήσου τῷ βασιλεῖ οὓς ἡ κοινὴ παραφθείρασα γλῶσσα τζάκωνες μετωνόμασεν*. Neque audiendi viri docti, qui Hebraeam esse vocem putant».

Προτίμησα νὰ παραθέσω ὀλόκληρο τὸ λῆμμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μεοῦρσιου, γιατί εἶναι συνοπτικό ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐμπεριστατωμένο· τὸ θέμα τῶν τζακώνων-τζακώνων εἶναι τεράστιο, καὶ θαυμάσια μπορεῖ νὰ συνταχθεῖ μιὰ περιεκτικὴ ὑπομνηματισμένη βιβλιογραφία, ἡ ὁποία θὰ παρεῖχε στοὺς ἐρευνητὲς πολῦτιμα στοιχεῖα καὶ θὰ διευκόλυνε τὸ ἔργο τους· ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἔτυμολογικὰ τῆς μεσαιωνικῆς-νεοελληνικῆς γνωρίζουν ὅτι τὸ τμήμα τοῦ λεξιλογίου ποὺ παρουσιάζει ἴσως τὶς μεγαλύτερες ἔτυμολογικὲς δυσκολίες εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀρχίζει¹⁴³ μὲ τζ-, τσ-, γιατί ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμὸς λέξεων σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολό τους ποὺ εἶναι δυσετυμολόγητες ἢ οἱ ὑπάρχουσες ἔτυμολογήσεις παρέχουν χαμηλὸ βαθμὸ πειστικότητας γιὰ νὰ γίνουν ἀποδεκτές.

Ὁ Χαρ. Συμεωνίδης¹⁴⁴ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα καὶ δημοσίευσε τὴ μελέτη του, ἡ ὁποία ἐπανατοποθέτησε ὀρισμένα ζητήματα τοῦ νεοελληνικοῦ ἔτυμολογικοῦ, ἀλλὰ ἡ προσπάθειά του νὰ θελήσει νὰ ἐρμηνεύσει τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸ θέμα μὲ τὴν ὑποτιθέμενη τροπὴ τοῦ τρ > τσ ὑπῆρξε

143. Κ. Καραποτόσογλου, «Συμβολὴ στὴ διερεύνηση τῆς προέλευσης τῶν προστριβόμενων συμφώνων (affricates) τζ (dz)-τζ (dž)-τσ (ts)-τσ (tš) τῆς ποντιακῆς διαλέκτου», *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 18 (1988) 91-172· πολλὰ στοιχεῖα περιλαμβάνονται στὴν ὑπὸ σύνταξη ἐργασία τοῦ γράφοντα: *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς καὶ ἰδιωματικῶν στοιχείων*.

144. Χαρ. Π. Συμεωνίδης, *Οἱ Τσάκωνες καὶ ἡ Τσακωνιά, συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῶν ὀνομάτων καὶ τοῦ ὀμωνύμου θεσμοῦ τῶν καστροφυλάκων*, Θεσσαλονικὴ 1972.

άνεπιτυχής και δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ ἔρευνα. Ὁ ἀείμνηστος Stam. Caratzas¹⁴⁵ ὑπῆρξε ὁ μελετητὴς ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε πολλὰ χρόνια ἐρευνῶν και περιέλαβε γιὰ πρώτη φορά ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ γνωστῶν και ἀγνώστων στοιχείων γύρω ἀπὸ τοὺς τζάκονες· συγχρόνως κατόρθωσε νὰ ἀναδείξει ἕνα πλῆθος ἀπὸ πρωτεύοντα και δευτερεύοντα ζητήματα σχετιζόμενα μὲ τὸ θέμα και προσπάθησε συστηματικὰ και μὲ σπάνια ἀφοσίωση νὰ ἐρμηνεύσει τὶς διαφορὲς ἰδιόφθογγες λέξεις (homonyms) τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων-ιδιωμάτων, ποὺ εἶναι παρόμοιες ἢ διαφέρουν ἐλάχιστα στὸ φωνητικὸ-μορφολογικὸ μέρος, ἀλλὰ διαφοροποιοῦνται στὸ σημασιολογικὸ. Οἱ προσπάθειές του ὑπῆρξαν ἐπίμονες, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ ὅσα παραθέτει σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα, και ἐκπλήσσεται κανεὶς ἀπὸ τὸν τεράστιο ὄγκο τοῦ ὑλικοῦ ποὺ ἔλαβε ὑπόψη του, γλωσσικοῦ-ἱστορικοῦ, και ἀπὸ τὸν ἐπιτυχῆ τρόπο ποὺ τιθάσευσε και ἐρμήνευσε πολλὲς δύσκολες περιπτώσεις, ἐμμένοντας πάντοτε στὴν αὐστηρὴ προσέγγιση και ἀξιολόγηση κάθε στοιχείου τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν ἐπιβοηθητικὸ στὴν κεντρικὴ θέση ποὺ ἔπαιρνε γιὰ τὴν προέλευση τῶν τζεκόνων-τζακόνων.

Γίνεται κατανοητὸ ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο διαλεκτικὸ-ιδιωματικὸ ὑλικὸ ἔχει ἀνάγκη ἐπανεξέτασης, γιὰ τὴ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα κατέληξε σὲ ποικίλα θέματα ποὺ σχετίζονται μεταξύ τους δὲν εἶναι πάντα εὐστοχα· ἔχουν ἀνάγκη ἀναψηλάφησης, γιὰ νὰ φανοῦν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν πραγματικὰ προσεγγισθεῖ μὲ ὑψηλὰ ποσοστὰ εὐστοχίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα θὰ πρέπει νὰ ἐπανεξετασθοῦν και νὰ προταθοῦν¹⁴⁶ ἐλκυστικότερες και καλύτερα τεκμηριωμένες ἐτυμολογήσεις, οἱ ὁποῖες εἴτε συνήθως καθυστεροῦν ἀρκετὲς δεκαετίες εἴτε τὰ ζητήματα μένουν αἰωρούμενα.

Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος¹⁴⁷ μᾶς πληροφορεῖ: ἰστέον, ὅτι ὁ

145. Stam. C. Caratzas, *Les Tzacones*, Βερολίνο - Νέα Ὑόρκη 1976· πρβ. Ἄγ. Γ. Τσοπανάκης, «Stam. C. Caratzas, *Les Tzacones*», *Ἑλληνικά* 30 (1977-1978) 361-383 [= *Συμβολές στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 549-564].

146. Κ. Καραποτόσογλου, ὁ.π., *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 18 (1988) 112-122, ὅπου ἐτυμολογοῦνται, τελειῶς διαφορετικὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ὑποστηρίζει ὁ Stam. Caratzas, οἱ ιδιωματικὲς λ.: (1) τζακόν, τὸ (Πόντ) = ὀροφὴ, ταβάνι, ἀπὸ τὸ ἀρμενικὸ ἀτσηνιւ *ceghun, jehun* = ceiling· (2) τσακῶνα, ἢ = μάλλινος χειριδωτὸς ἢ και ἀχειριδωτὸς ἐπενδυτὴς τῶν ἀγροτῶν και ποιμένων, γιουρτί, σεγκούνα, σγκούν, ἀπὸ τὸ ἀλβανικὸ ιδιωματικὸ *zhgun, dzgone, dzegone* = coarse woollen material, wool felt, felt-cloth· (3) τσακόνι, τὸ = μικρὸς σάκκος ποὺ μπορεῖ νὰ χωρέσει τὴν τροφὴ ἑνὸς ἀτόμου γιὰ μιὰ μέρα, ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ιδιωματικὸ *cegen, çaglc, ceveden* = av çantasi = κυνηγετικὸς σάκκος· *büyük cuval* (= μεγάλο τσουβάλι), τὸ ὁποῖο ἴσως σχετίζεται μὲ τὸ ἀρχαῖο τουρκικὸ *cu:g* = bundle; bag for merchandise. Gerard Clauson, ὁ.π., σ. 405.

147. Constantini Porphyrogeniti imperatoris, *De cerimoniis aulae Byzantinae*, ἐπιμ. J. J. Reiske, Βόννη 1829, σσ. 695, 16-696, 9.

βασιλικός πλόϊμος στρατιώτης όφείλει έχειν περιουσίαν ακίνητον, ήγουν τοπία, λιτρών γ. χρή είδέναι, ότι τύπος παρηκολούθησεν κατά τόν καιρόν, ότε γίνεται στρατία, μη δίδοσθαι τοίς στρατευομένοις τήρωνας συνδότας ώς περιουσίους, άλλ' εΐναι μονοπροσώπως στρατιώτας. ότε δέ πτωχεύσωσι, δίδονται αύτοίς και συνδόται πρός τó δι' αύτών έχειν τó ίκανόν και δουλεύειν τήν ιδίαν στρατείαν. εάν δέ παντελώς έξαπορώσιν και ού δύνανται ούδέ μετά τών διδομένων αύτοίς συνδοτών τήν ιδίαν στρατείαν έξυπηρετεΐν, τότε άδορευόνται και δίδονται εις άπελάτας, έξ ών και Τζέκωνες άφορίζονται εις τά κάστρα. οί δέ τόποι τών τοιούτων στρατιωτών μένουσιν άνεκποίήτοι, περιοριζόμενοι και άφοριζόμενοι εις τó δημόσιον, ίνα páλιν, εάν συμβή τινα εκ τών άδορευθέντων άνακτήσασθαι έαυτόν, άναλαμβάνη τούς ιδίους τόπους, και άποκαθίστασθαι εις τήν ιδίαν στρατείαν· ό Ψευδο-Κωδινός¹⁴⁸ αναφέρει έπτá είδη στρατιωτών που κάνουν χρέη φρουρών, ένώ όρισμένες άπό τις όνομασίες παρουσιάζουν, έκτός άπό τó πραγματολογικό, και γλωσσικό ένδιαφέρον: (1) Οί μέν Βάραγγοι¹⁴⁹ εύρίσκονται ύπηρετοΐντες εις τε τás θύρας του κελλίου του βασιλέως και εις τó τρίκλινον, ένώ ή λ. Βάραγγοι προέρχεται¹⁵⁰ άπό τó άρχαίο νορβηγικό *Vaeringi* = σκανδιναβός· όμόσπονδος, άπό τó *var*, πληθ. *várar* = pledge; faith, δια μέσου τών σλαβικών γλωσσών. (2) Οί δέ Βαρδαριώται εις τήν τής αύλης θύραν [...] Τούτους páλαι Πέρσας κατά γένος όντας ό βασιλεύς *vacat* μετοικίσας εκείθεν εις τόν Βαρδάριον εκάθισε ποταμόν, άφ' οΰ και Βαρδαριώται καλοΐνται. (3) Είσι και κορτινάριοι, έχοντες και οΐτοι ένοχον, ός κόμης καλείται· οΐτινες δή κán ελάττων τάξις εύρίσκωνται, άλλ' οΐν κάτω ίσταται τής προκύψεως [...]. Υπηρετοΐσι δέ και κορτινάριοι εις τήν του βασιλέως σκηνήν, ήτις και κόρτη όνομάζεται. (4) Και μετά τούτους έτεροι, πεζοί μέν και οΐτοι, όνομαζόμενοι δέ μουρτάτοι¹⁵¹, τόξα εκαστος φέροντες, και ή λ. μουρτάτοι άποδίδει τó

148. Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, έπιμ. Jean Vespeau, Παρίσι 1966, σσ. 179,16-182,10, όπου περιλαμβάνονται όλα τά χωρία που παραθέτονται παραπάνω.

149. Ο Ian Heath, *Byzantine Armies 886-1118*, Λονδίνο 1979, σ. 26, παρουσιάζει τήν εικόνα ένός βυζαντινού στρατιώτη και αναφέρει: «Figures of this type seem to start appearing in the 10th century and are often thought to be *Varangian Guardsmen*. They only appear in biblical crucifixion scenes, however, and wear a type of headdress which in Byzantine art is normally associated with Jews. But at the same time their rich panoply certainly suggests that artists may have used the equipment of guardsmen as their model and interestingly this figure has a raven – like bird emblazoned on his shield, which could certainly associate him with a Scandinavian origin».

150. Ernest Klein, ό.π.,σ. 802.

151. Ο R. Guiland, «Études sur l'histoire Administrative de l'empire byzantin. Le Stratopédarque et le Grand Stratopédarque», *Byzantinische Zeitschrift* 64 (1953) 72, σημειώνει «Le stratopédarque des μουρτάτοι s'occupait d'une unité palatine composée de soldats turcs devenus chrétiens et que leurs anciens coréligionnaires (= όμόθρησκος) avaient pour cette raison

τουρκικὸ¹⁵² ميرتد *mürted(d)* = ὁ ἀπαρνηθεὶς τὸν ἰσλαμισμὸν, ἀρνησί-
θηρσκος, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹⁵³ ميرتاد *mirtadd* = an apostate, a
renegade. (5) Καὶ μετ' αὐτοὺς ἕτεροι, παραμοναὶ μὲν καὶ οὗτοι, πλὴν ἄνευ
ἀλόγων, ἔχοντες ἀλλαγάτωρα¹⁵⁴ καὶ οὗτοι, φέροντες ἐν χερσὶ πάντες τὰς
σπάθας αὐτῶν. (6) ἐν τῇ αὐλῇ δὲ τοῦ παλατίου στρατιῶται ὀνομαζόμενοι
οὕτω παραμοναί, ἔχοντες ἄλογα, ἐφ' ὧν καὶ ἀλλαγάτωρ. (7) Εἶτα
εὐρίσκονται οἱ ὀνομαζόμενοι σωματοφύλακες τζάκωνες, φέροντες καὶ
οὗτοι ἀπελατίκια [...] Αἱ μέντοι παραμοναὶ μετὰ σκιαδίων, οἱ τζάκωνες δὲ
μετὰ καπασίων φοροῦντες καὶ ἐπανωκλίβανα¹⁵⁵ ἡεράνεα, λέοντας περι-
τὸ στῆθος ἔχοντα ἴσταμένους ἄσπρους βλέποντας ἀντικρὺ κατὰ πρόσω-
πον· ὡσαύτως καὶ ὀπισθεν.

Τὰ ὀνόματα τῶν αὐτοκρατορικῶν φρουρῶν εἶναι εὐεξήγητα καὶ δὲν
παρουσιάζουν καμιά δυσκολία στὸν ἐντοπισμὸ τῆς προέλευσής τους· ὁ
Stam. Caratzas¹⁵⁶ ἀφιερώνει σχεδὸν τριάντα πυκνοτυπωμένες σελίδες γιὰ
νὰ ἐτυμολογήσει τὴ λ. ἀπὸ τὸ διάκωνος, ὅπου προσεγγίζει τὸ θέμα
ἐξετάζοντας ξεχωριστὰ τὸ σημασιολογικὸ, φωνητικὸ καὶ μορφολογικὸ
μέρος, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι θετικὸ, γιὰ νὰ δεχθοῦμε τὴν παρα-

urnomnés *μουρτάτοι* renégats. D'après le Pseudo - Codinos, les *μουρτάτοι* étaient des gardes
palatin à pied et armés de l'arc.

152. I. Χλωρός, ὁ.π., τ. 2, σ. 1633β. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τ. 2, Βερολίνο
1958, σ. 197: «*μουρτάτοι* werden byzantinische Hoggardisten türkischer Herkunft genannt», μὲ
παραπομπὴ μάλιστα στὸν V. Laurent, *Ἑλληνικά* 5 (1932) 143.

153. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 3, σ. 1158γ.

154. 'O Benjamin Hendrickx, «Allagion, tzaousios et prôtallagatôr dans le contexte Moréote:
Quelques remarques», *Revue des Études Byzantines* 50 (1992) 214, σημειώνει: «Le service du
prôtallagatôr (qui n'est donc pas identique aux *allagatôres*, qui n'ont pas de place dans la liste
hiérarchique) est uniquement de nature aulique, comme d'ailleurs celui de l'*archonte de l'allagion*
(ou des *allagia*). Le *prôtallagatôr* aide le grand primicier dans sa fonction d'ordonnateur du
cortège. Rien n'est dit à propos d'un *allagion* escorte de l'empereur, et rien ne permet de conclure
que le *prôtallagatôr* en était le commandant ou le lieutenant».

155. Taxiarchis G. Kollias, *Byzantinische Waffen*, Βιέννη 1988, ὅπου ὁμως δὲν διευκρινί-
ζεται ὅτι ἡ λ. *κλιβανάριος*, λατιν. *clibanarius* = στρατιώτης ποὺ φέρνει τὸν θώρακα ποὺ
ὀνομάζεται *κλιβάνιον*, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ λ. *κρίβανος*, ὁ = εἶδος φούρου, ἀλλὰ: «the
military term *clibanarius* has nothing to do with this word, it is borrowed from Middle Pers.
gribân "coat of mail" (from *grîva* - *pâna* - "neck-protector", cf. *hauberk* "coat of mail", ultimately
from Old High German *halsberg* "neck-cover"), see Rundgren *Orientalia Suecana* 6 (1957) 49
f.». Oswald Szemerényi, *Scripta Minora*, τ. 3, *Greek*, Innsbruck 1987, σ. 1592. Henrik Samuel
Nyberg, *A Manual of Pahlavi*, Part II: Glossary, Wiesbaden 1974, σ. 85: «*grîv* neck; *giri-bân*
"collar", πρβ. τὴ λ. «*gurtêh* a part of the warrior's armour, "neck-protector". Skr renders the
series *zên u zrêh u gurtêh* by *sarvasannâha* = πανοπλία [...] following after *zrâdô* in the enumer-
ation of a Zoroastrian warrior's armour, is rendered in Pahlavi by *grîv-pân* "neck-protector" with
the gl. *hân i hac tarak apâc ô zrê bast êstêt* "that which is attached to the helmet at the back of the
armour": οἱ πληροφορίες εἶναι ποσότητες καὶ δίνουν μιὰ ἄλλη διάσταση σὲ ἓνα θέμα τὸ
ὁποῖο φαντάζει ἀρχικὰ εὐεξήγητο.

156. Stam. C. Caratzas, ὁ.π., σσ. 130-156.

γωγὴ τῆς ἀπὸ τὸ *διάκονος*, γιατί δὲν δικαιολογεῖται εὐκόλα, παρὰ τὴν προσπάθεια ποὺ κάνει, οὔτε ἡ τροπὴ τοῦ τονούμενου *διά-* > *τζέ* ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ὑποτιθέμενη σημασιολογικὴ ἀνέλιξη τῆς λέξης.

Πληροφοροῦμαστε¹⁵⁷ ὅτι: Ὁ στρατοπεδάρχης τῶν *τζακώνων* ἐπιμελεῖται τῶν εἰς τὰ κάστρα, καὶ εὐρισκομένων φυλάξεων, οἵτινες *τζάκωνες* ὀνομάζονται, ἐνῶ ὁ J. Meursius¹⁵⁸ σημειώνει ἐνδεικτικά: «*Cortinarii solam curtem & tentorium Imperatoris custodiebant, at Tzacones prodeuntem per castra deducebant, custoded corporis eius. Hac differentia est, quam observa*». Ὁ R. Guiland¹⁵⁹ ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα: «*Le stratopédarque des τζάκωνες s'occupait lui aussi d'une unité palatine, appelée les τζάκωνες ou τζέκωνες ou Laconiens. Ralliés à Michel VIII Paléologue, les Laconiens servaient plus particulièrement dans la flotte. Comme unité palatine, les Tzacónés étaient aussi des troupes affectées à la garde des forteresses. Comme tels, ils apparaissent déjà le Livre des Cérémonies. Aussi, on peut se demander si le mot τζάκωνες ou τζέκωνες vient bien de Λάκωνες et ne viendrait pas plutôt d'un mot comme le terme actuel τσάκωνι, qui se dit d'un endroit rocheux et difficile d'accès, comme le voudrait Phédon Koukoulès, sans rien, toutesfois, l'influence de Λακωνία. Les textes font connaître en 1262 le stratopédarque des Tzacónés Nicéphore Arianitès, qui portait le titre inconnu de μέγας τσακίας qui correspond peut-être au titre, inconnu lui aussi, le Grand stratopédarque des Tzakónés*».

Ἡ προέλευση τῆς λ. ἀναζητήθηκε στοὺς Λάκωνες καὶ στὴ Λακωνία ἤδη ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς λόγιους, ἐνῶ ἀργότερα οἱ διάφοροι μελετητὲς προσπάθησαν νὰ ἐντοπίσουν τὴν ἄγνωστη λ. ἢ ὁποία θὰ τοὺς βοηθοῦσε νὰ ἐτυμολογήσουν τὸ θέμα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διατυπωθοῦν ἀπιθανότητες ὄχι μόνο γιὰ τοὺς *τζέκωνες-τζάκωνες*, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλες σχετιζόμενες φωνητικὰ-μορφολογικὰ λ., μὲ κατάληξη μιὰ παραφιλολογία ἢ ὁποία περιλαμβάνει ἀκόμη καὶ τὴ δημιουργία ἀμάρτυρων λέξεων γιὰ νὰ δικαιολογηθοῦν οἱ ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τῶν ποικίλων μελετητῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ κορυφαῖοι Ἕλληνες καὶ ξένοι λόγιοι.

Ἡ λ. «*παραμονή*¹⁶⁰, ἢ [...] — 3. Plural, αἱ παραμοναί, *body-guard*, especially *the imperial body-guard*», χρησιμοποιεῖται στὴ μεταγενέστερη-μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο τοῦ Ψευδοκωδινού ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐκτεταμμένο λήμμα τοῦ Du Cange¹⁶¹, ποὺ ἐπα-

157. Pseudo-Kodinos, ὁ.π., σσ. 187, 19-22.

158. J. Meursius, ὁ.π., σ. 559.

159. R. Guiland, ὁ.π., *Byzantinische Zeitschrift* 64 (1953) 72-73.

160. E. A. Sophocles, ὁ.π., τ. 2, σ. 847.

161. Du Cange, ὁ.π., σσ. 1111-1112. Henry G. Liddell - Robert Scott, *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, ἐπιμ. Μιχαὴλ Κωνσταντινίδου, τ. 3, Ἀθήνα 1915, σ. 455, ἀναφέρει:

ναλαμβάνεται από τον Thesaurus¹⁶²: «*παραμονή, ή, [...] Custodia, vel Statio militaris ad custodiam Palatii. Anon. Ms. De castrametatione: Αί παραμοναί τῶν στρατιωτῶν καί τῶν ἀρχόντων. Stephanus Comment. in Aristot. Rhet. Ms.: Τυραννίδος δὲ τέλος φυλακή, ἤγουν αἱ λεγόμεναι παραμοναί*», ἐνῶ στὴ λατινικῇ¹⁶³ ἢ λ. *statio* = a standing, a standing still; a station, post, adobe, residence; in military language: a post, station (v. custodia, vigilia); like our post, watch, guard, for those who are stationed to watch, who stand guard, sentries, sentinels, outposts-pickets; *statione militum assumpta* i.e. body-guard, life-guard, καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἢ λ. *παραμονή, ή* = φρουρά, νὰ εἶναι μεταφραστικὸ δάνειο ἀπὸ τὸ λατινικὸ *statio*.

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ¹⁶⁴ *سجنه* *šihna*, *šəhne*, πληθ. *šihan*, *šihana* = militum agmen sufficiens ad tenendum oppidum et principi conseruandum; a body¹⁶⁵ of men sufficing for the quarding, controlling, or firm holding, of a province, or city (= δύναμη ἀνδρῶν γιὰ τὴν προστασία, ἔλεγχο, ἢ ἰσχυρὴ κατοχή, ἐπαρχίας ἢ πόλης); a troop of horsemen keeping post in a country or town; a commander or commandant; garnison¹⁶⁶, force suffisante qu'on jette dans une place forte, ou détachement de cavaliers qui occupe un pays, une ville (= φρουρά, ἐπαρχίης δύναμη ποὺ ρίπτεται σὲ μιὰ ἰσχυρὴ τοποθεσία, ἢ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἰππεῖς ποὺ καταλαμβάνει μιὰ χώρα, μιὰ πόλη), Gardesoldat¹⁶⁷ (= στρατιώτης τῆς φρουράς, φρουρός); Stadtkommandant, Polizeipræfect, Ausseher (= φρουρός), καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸ¹⁶⁸ *شاهنه* *šahna* = a viceroy; head of the police.

Τὸ ἀραβικὸ *ših*, *šəh* πέρασε στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ὡς: τζε-κ, τζα-κ, πρβ. τὸ ἀραβικὸ¹⁶⁹ *سربال* *sirbâl*, *zarbûl* = espèce de

«*παραμονή, ή, τὸ παραμένειν [...] || παρὰ Βυζ., σταθμός, φρουρά· ὄθεν παραμονάριος, ὁ, ὁ φύλαξ, φρουρός, custos*», ἐνῶ ὁ Δ. Δημητράκος, ὁ.π., τ. 7, σ. 5462, σημειώνει γιὰ τὸ ἴδιο θέμα: «(4) μον. φυλακή, φρουρά [...] || ὁμ. φυλακή πρὸς κατόπτευσι, ἐνέδραν τῶν ἐχθρῶν».

162. *Thesaurus Graecae Linguae*, τ. 6, σ. 334.

163. Ch. T. Lewis - Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Ὁξφόρδη, 1879, ἀνατ. 1966, σ. 1751. A. Ernout - A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Παρίσι 1967, σ. 652. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, τ. 7, σσ. 585-586.

164. Georg Wilhelm Freytag, ὁ.π., τ. 2, σ. 400α.

165. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 4, σ. 1514β.

166. A. de Bibestein Kazimirski, ὁ.π., τ. 1, σσ. 1199β-1200α.

167. Adolf Wahrmund, *Händwörterbuch der neu-arabischen und deutschen Sprache*, τ. 1-3, Βιέννη 1876, ἀνατ. 1974, σ. 965α.

168. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 3, σ. 742γ. Ἡ λ. δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸ ἐπίσης περσικὸ *شاهنه* *šahāna* = royal, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐτυμολογεῖται τὸ μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ *σαχνᾶς* Titel eines türkischen Emirs. Gyula Moravcsik, ὁ.π., τ. 2, σ. 271. B. Hemmerdinger, «158 noms communs grecs d'origin iranienne, d'Eschyle au grec moderne», *Byzantinoslavica* 30 (1969) 31. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 771α.

169. Κ. Καραποτόσογλου, «Δυσετυμολόγητες ποντιακὲς λέξεις», *Ἀρχεῖον Πόντου* 37 (1982) 250-252.

chaussure, > μσν. τζάρβουλα = shoes¹⁷⁰ of undressed leather, τὸ ἐκκλησιαστικὸν σλαβικὸν¹⁷¹ *sluga* = ὑπηρέτης, body of servants, household, > τσουλοῦκος¹⁷², τζουλοῦκος, πληθ. τζουλούκωνες¹⁷³ = ὑπηρέτης στρατιωτῶν, βοηθητικὸς στρατιώτης, καὶ τὸ λατιν. *securis* > τσεκούρι, καὶ τὸ χ > κ. πρβ. τουρκ. *houvarda*¹⁷⁴, *huvarda*=σπάταλος, ἄσωτος, ἀκόλαστος, ἐκδεδιητημένος, > κουβαρντὰς = γενναϊόδωρος, ὅπου καὶ παρατηρεῖται οὐσιαστικὴ ταύτιση τόσο στὸ σημασιολογικὸ, ὅσο καὶ στὸ φωνητικὸ-μορφολογικὸ μέρος, γιὰτὶ τὸ θέμα δὲν μετατίθεται σὲ ἀπίθανες σημασιολογικὲς μεταβολές, ἀλλὰ γίνεται σαφὴς λόγος γιὰ τοὺς φρουροὺς ὀχυρῶν θέσεων, ὅ,τι ἀκριβῶς παρέχουν καὶ οἱ βυζαντινὲς πηγές γιὰ τοὺς τζέκωνες-τζάκωνας, ἐνῶ τὸ θέμα τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι ἓνας ἀριθμὸς λέξεων τῆς μεταγενέστερης-μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς, ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ στρατιωτικὸ λεξιλόγιο καὶ εἶναι ἄγνωστης ἢ σκοτεινῆς ἀρχῆς, εἶναι ἀνατολικῆς ἀρχῆς, ἀπὸ τὸν συγχρωτισμὸ τῶν λαῶν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

33 «τζαμανδᾶς, *Pera, in qua vestes includuntur: nostris, Portmanteau, quasi saccus τῶν μανδύων*. Thomas Magister pag. 122. edit. Rom. φάσκωλος, ὁ ἐκ δέρματος, ὁ λεγόμενος ἰδιωτικῶς τζαμανδᾶς, ἐν ᾧ τὰ ἱμάτια φέρομεν» (DucGr 1561).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸν¹⁷⁵ *جامدان* *camedan* [c = dž] = κιβώτιον δι' ἐνδύματα, μάρσιπος, ἦτοι σάκκος ὁδοιπορικὸς δι' ἐπισκευάς,

170. E. A. Sophocles, ὁ.π., τ. 2, σσ. 984, 1080.

171. Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Σικάγο 1949, σσ. 1335, 1378. Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 2, Χαϊδελεβέργη 1979, σ. 664, καὶ, *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, τ. 3, Μόσχα 1987, σ. 676.

172. Γ. Κεχαγιόγλου, *Κριτικὴ ἔκδοση τῆς ἱστορίας τοῦ Πτωχολέοντος*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 524, ὅπου καὶ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ θέμα.

173. Du Cange, ὁ.π., σ. 1774: «τζουλούκωνες, *Calones*. Georgius Acropolita in Chron. cap. 43. τὸς ἐπὶ μισθῷ τοῖς στρατιώταις δουλεύοντας, οὗς καὶ τζουλούκωνες ἢ χυδαῖα γλῶττα κατονομάζει, συναθροίσας». H H. Köpstein, «Tzzouloucones», *Antičnaja drevnost' i srednija veka* 10 (1973) 161-166, στῆ σ. 164, σημειώνει: «Eine Entlehnung aus dem Türkischen, für die es gerade in der byzantinischen Militärterminologie etliche Beispiele gibt, liegt ja auch aus sachlichen Gründen sehr nahe, gab es doch gerade damals im byzantinischen Heer recht zahlreiche kumanische Kontingente. Möglicherweise hat das ähnlich klingende slaw. *sluga* die Wortbildung beeinflusst und seine Festigung und Verbreitung in der Volkssprache gefördert» ἢ ἑτυμολογία τῆς λ. ἀπὸ τὸ τουρκικὸν *kollukcu* = Janissary stationed at guardhouse; subaltern in the Janissary corps, εἶναι ἀδύνατη, γιὰτὶ ἡ λ. ἐπιβιώνει κυρίως σὲ ἐπώνυμα ὡς: (Καρα)κουλουξῆς, ἐπίθετο, μάλιστα, ἀποβίωσαντα δημάρχου τῆς Νίκαιας. Mehmet Zeki Pakalin, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri Sözlüğü*, τ. 2, Κωνσταντινούπολις 1983, σ. 320, ὅπου καὶ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ θέμα. Εὐχαριστῶ τὸν Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὴν ἀποστολὴ, πρὶν ἀπὸ χρόνια, τοῦ μελετήματος τῆς H. Köpstein.

174. I. Χλωρός, ὁ.π., τ. 1, σ. 754β.

175. I. Χλωρός, ὁ.π., τ. 1, σ. 604β.

καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸν جاهدان *džāmadān*¹⁷⁶ = wardrobe, clothes-bag, ἀπὸ τὸ جَاهَة *džāma* = a garment, robe, vest, gown, coat, καὶ τὸ ἐπίθημα¹⁷⁷ دان *dān* = what holds or contains anything: as, a vessel, sheath, purse.

34 «τζαντζήριν, Herba quae Graecis εὐζωμον appellatur. Cæranis MS. lib. i. εὐζωμον βοτάνη, τζαντζήριν λεγομένη», ἐνῶ ἡ λ. ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ καὶ ὡς: «τζαρτζήρη, ἡ ρόκα, in Glossis Jatricis MSS.» (*DucGr* 1562, 1564).

Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸ ἀραβικὸν¹⁷⁸ جوجيرو, جوجيرو *džirdžir*, *džirdžir* = the herb *eruca*, or *rocket*; a certain leguminous plant, well known; a plant of which there are two kinds; namely جوى *barrī* i.e. *eruca sylvestris*, or wild rocket, and بستانى *buštānī* i.e. *eruca sativa*, or garden-rocket; whereof the latter is the better: its water, or juice, removes scars, and causes milk to flow, and digests food.

35 «τζάους, τὸ λεγόμενον μοσχοκαρίδας, in Glossis Jatricis MSS. ex Cod. Reg. 1237. *Nux Myristica*, Lexicon MS. ex Cod. Reg. 1843. Τζάους, τὰ μυριστικὰ κάρουα» (*DucGr* 1562).

Ἡ λ. ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸν¹⁷⁹ جوز *džauz* = nut; kernel, stone (of a fruit).

36 «τζαπαρικός, τζαπουρίκιον, *Fossitius*. Phases de Peste cap. ii. εἰσὶ τοίνυν νίτρον γαγγραϊνόν, ἄλας τζαπαρικόν, ἀδάρκη, καρκίνος κεκαυμμένος. *Sal Ammoniacum*, *Fossitium*. Lexicon MS. Nicomedis Jatrosophistae. Ἄλας Ἀμμωνιακόν, τὸ τζαπαρικόν. Anonymus MS. περὶ Ἀντωνυμιῶν βοτάνων ἱαρικῶν· ἄλως Ἀρμονιακοῦ, τὸ τζαπουρίκιον. Zosimus Panopolita, seu Anonymus MS. de Rotundalis margaritis: καὶ ἀπὸ τοῦ οἰκονομηθέντος διὰ τῆς ἀσβέστου τζαπαρικοῦ. Cosmas Hieromonachus MS. de Chrysopœa: εἶτα ἔνοσον τὸ μίγμα ἴσω καλῶ τζαπαρικῶ, nudè, pro sale fossitio, non semel usurpatur in Cod. Reg. 618. f. 282. v.&c. Vide in Μελχαδαράνη¹⁸⁰» (*DucGr* 1564).

Τὸ ἀμμωνιακόν ἄλας, ἀγγλ. *sal ammoniac*, λατιν. *sal ammoniacus*, γαλλ. *sel ammoniac* ὀρίζεται¹⁸¹ ὡς: «i.e. Salt of Ammon, a hard whiteopaque crystalline salt, supposed to have been originally prepared from the dung of

176. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 413β.

177. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 553γ.

178. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 2, σ. 401γ.

179. F. Steingass, *A Learner's Arabic-English Dictionary*, Βηρυτὸς 1972, σ. 254.

180. Ὁ Du Cange, ὁ.π., σ. 901, ἔχει καταχωρίσει τὴ λ.: «μελχαδαράνη, τὸ ζυπαρικόν», ἡ ὁποία ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸν مع النشادر *malh ennušadir* = ἄλας ἀμμωνιακόν, μὲ (?) ἐπίδραση τῆς λ. ἀδάρκη, ἡ = salt efflorescence on the herbage of marches. *LSJ*⁹, σ. 20· πρβ.: καὶ διτταῖς ἄλλαις προσηγορίαις ἀδάρκιον τε καὶ ἀδάρκη. τούτων δ' ἐφεξῆς ἐστὶ θεῖον τε καὶ ὁ νίτρον ἀφρός, αὐτὸ τε τὸ μαλακόν νίτρον καυθέν. ὀνομαζοῦσι δ' αὐτὸ καὶ βερενικάριον, ὡσπερ γε καὶ τὸ λευκὸν ἀφρόνιτρον κοῦφρον τε καὶ χαῦνον ὑπάρχον, οὐδεμίαν ἔχον ἐν ἑαυτῷ γεῶδη τραχύτητα. Claudii Galeni, *De compositione medicamentum secundum locos libri x*, ἐπιμ. C. G. Kühn, Λυψία 1826, τ. 12, σσ. 391, 10-15.

181. *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary*, τ. 1, σ. 71.

camels near the temple of Jupiter Ammon, as it still is in Egypt; chemically Ammonium Chloride $\text{NH}_4 \text{Cl}$, formerly called *muriate of Ammonia*; used in tinning iron, in pharmacy, and for the manufacture of Ammonium Allum for the dyer», καὶ ἡ προέλευση τῆς λ. δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφής, γιατί στὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ¹⁸² ἀνευρίσκεται ἡ λ. ὡς: *ammoniācum*, *armoniacum*, ἀπὸ ὅπου ἔχουμε στὴν ἀρχαία γαλλικὴ¹⁸³ τοὺς τύπους: *armoniac*, *ammoniac*, ἀπὸ τὸ ἀρμενιακόν¹⁸⁴ = προερχόμενον ἀπὸ τὴν Ἀρμενία, μὲ ἐνδιάμεσο τύπο ἀρμονιακόν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχει ἡ ἀντίληψη¹⁸⁵ ὅτι ἰσχύει αὐτὴ ἡ προσέγγιση, ἀλλὰ σήμερα δεχόμεστε ὀρθότερα¹⁸⁶ ὅτι: «The connection with *Ammon*, an Egyptian god identified by the Romans with *Jupiter*, developed because *sal ammoniac* was brought from the region of *Libya* near the shrine of *Ammon*».

Ἡ Ἄνθ. Γαζής¹⁸⁷ μᾶς πληροφορεῖ: «(1) ἀμμωνιακόν, τό· ἄλας ἀμμωνιακόν ἄλας καθαρόν, ἢ ὀρυκτὸν χρήσιμον πρὸς ὀψοποιῖαν· (ἄλας τοῦ μαγειριοῦ, ἄσπρον, ἢ ἄλας ἡλιασμένον, ἢ ἀπὸ ἀλατοβούνι)· (2) κόμμι ἐκ ναρθηκοειδοῦς τινος φυτοῦ ἐν Λιβύῃ γινόμενον. Παρὰ Γαλν. ἀμμωνιακόν θυμίαμα λεγόμενον· Λατιν. *Gummi ammoniacum*. (κομμίδι, τουρκβαρ. Νισαντίρι· τὸ ὁποῖον γίνεται εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἀπὸ δένδρον τὸ ὁποῖον εἶναι σὰ καλάμι)· Δσφρ. Ε'. 126. καὶ Γ'. 98. "... ὁπὸν ἀμμωνιακόν· καὶ τοῦτο ὁπὸς ἐστὶ νάρθηκος γεννωμένου ἐν τῇ κατὰ Κυρήνην Λιβύῃ"», καὶ ἡ λ. νισαντίρι, τὸ = ἀμμωνιακόν ἄλας, προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκοπερσικόν¹⁸⁸ نيساندير *nisadir* = ἄλας ἀμμωνιακόν, ἀλλὰ ἡ λ. τζαπαρικόν παρουσιάζει δυσκολίες στὴν ἐτυμολόγησή της.

Στὴ ρουμανικὴ¹⁸⁹ ἀπαντᾷ ἡ λ. *țipirig* = ammoniaco, ποὺ τὴν ἐτυ-

182. *Mittel lateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*, ἐπιμ. Otto Prinz - Johannes Schneider, τ. 1, Μόναχο 1967, σ. 571.

183. Walther v. Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, τ. 1, Βόννη 1928, σ. 89: «Fr. *ammoniac*, gelerten ursprungs, seit dem 15 jh. belegt. Die neben form *armoniac* ist schon im 14. jh. und lebt heute noch im centr.» ἡ ἀρχαία γαλλικὴ λ. *armoniac* ἀνευρίσκεται καὶ στὴ μεσαιωνικὴ κυπριακὴ ὡς: ἀρμονιάκ, τό, ἴδια σημασία (ΕΛΜΕΔΓ 1, 191).

184. LSJ⁹, σ. 243· στὴ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ ἡ λ. ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν ἰδιαίτερη προσοχὴ γιὰ τὴν ἀκριβῆ σημασία της.

185. Ernest Killein, ὁ.π., σ. 30, μὲ παραπομπὴ στὸ ἔργο: Pauly-Wissosa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft*, τ. 1, σ. 1861.

186. *The Barnhart Dictionary of Etymology*, ἐπιμ. Robert K. Barnhart, Νέα Ὠρόκη 1988, σ. 30.

187. Ἄνθ. Γαζής κ.ἄ., ὁ.π., τ. 1, σ. 108.

188. I. Χλωρός, ὁ.π., τ. 2, σ. 1876α.

189. Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico Rumano*, Universidad de La Laguna 1958-1966, σ. 843, λήμμα 8743. Ὁ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane, éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Φραγκφούρτη 1879, σ. 435, ἀναφέρει: «*țipirig*, s., *țipirig* ou *sare de țipirig* sel ammoniac; spirt de *țipirig* esprit de sel ammoniac, cfr. čech. *cpěti*, *čpiti* sentir fort, piquer, picoter, *čpávek*, *čpavková sůl*, slovaq. *čpavok* sel ammoniac, *čpávŭ* qch.

μολογούν: «probabl. de *žeparā* (= pal; broche; piquant) con el suf. expressivo *-ig(ā)* por su color picante», ἐνῶ ἡ ρουμανικὴ λ. σχετίζεται μετὰ τὸ σερβοκροατικὸ¹⁹⁰ *capàrika* = *nišador*, sal ammoniacum, ἀλλὰ οἱ συντάκτες τῶν ἀνωτέρω ἔργων ἀγνοοῦν τὸ μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ *τζαπαρικόν*, *τό*, ποῦ ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τὸν ἕνατο αἰῶνα καὶ ἴσως νωρίτερα, καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι τόσο ἡ ρουμανικὴ ὅσο καὶ ἡ σερβοκροατικὴ λ. προέρχονται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν.

Τὰ μεσαιωνικὰ ἀλχημικὰ κείμενα¹⁹¹ μᾶς παραδίδουν τὸ ἀκόλουθο χωρίο: Ο ΥΕΛΟΣ. — Τὸ βοράχον τὸ ποιοῦν μετὰ τζαπαρικόν καὶ στύψεως καὶ ἄλας. Ἡ λ. βοράχον, *τό*, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἀραβοπερσικὸ¹⁹² *بوروک, بوروق būrak, būraq* = borax, nitre, βόρακας, τετραβορικόν¹⁹³ νάτριον, ἀπαντῶν ἐν τῇ φύσει, παρασκευαζόμενον δὲ καὶ τεχνητῶς, καὶ ὅπως πληροφροοῦμαστε¹⁹⁴: «*بوروک bawrak, būraq* = a certain thing, or substance, that is put into dough, and causes it to become inflated; or into flour; or this is a particular kind thereof, as appears from what follows: according to Golius, *nitrum*¹⁹⁵ and *aphronitrum*: but it is of four kinds: *های mā'iyū* [or the *water-kind*], and *جبلی džabalī* [or the *mountain-kind*], and *ارمانی armanī* [or *Armenian*], and *مصری mişrī* [or *Egyptian*] which is the *parīūn*: the best is the *armanī*», καὶ, ὅπως διαπιστώνουμε, γίνεται οὐσιαστικὴ ἀναφορὰ στὸ παραγόμενον στὴν Ἀρμενία, δηλαδὴ στὸ Ἀρμενιακόν, ἀλλὰ στὴν προκειμένη περίπτωσι τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ *جبلی džabalī* [or the *mountain-kind*] = νίτρο τοῦ βουνοῦ, πρβ. τὸ ἐρμηνεῦμα γιὰ τὸ ἀμμωνιακόν ἄλας = a kind of *rock-salt*, μετὰ πιθανὴν ἐπίδραση τῆς λ. *būraq*, προῆλθε τὸ μεταγενέστερο-μεσαιωνικὸ *τζαπαρικόν*, τὸ = νισαντίρι.

37 «τζατήρ, τὸ χαλβάνη, Glossis Jatricic MSS. ex Cod. Reg. 1237» (*DucGr* 1564).

Ὁ B. Langkavel¹⁹⁶ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λ. *χαλβάνη*, ἢ, προσδιορίζει τὸ

qui sent très fort, qui pique, picote».

190. Petar Skok, *Dictionnaire étymologique de la langue croate ou serbe*, τ. 1, Zagreb 1971, σσ. 251-252, μετὰ παραπομπὴν στὸ ἔργο W. Mwywer-Lübke, *REW*, σ. 802, λήμμα 9617a, ὅπου παρατίθεται τὸ λήμμα: «*zidwar* (arab.) “Zitterwurzel”, 2. *cetoarium* (mlat.)», τὸ μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ ζιδωρίον, βλ. παραπάνω, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει καμιά σχέση μετὰ τὸ σερβοκροατικὸ *capàrika*.

191. *Collection des anciens alchimistes grecs*, τ. 2, Παρίσι 1888, ἐπιμ. M. Berthelot - C. I. Ruelle, σσ. 335, 15-16.

192. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 258α.

193. Δ. Δημητράκος, ὁ.π., τ. 2, σ. 1449.

194. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 1, σ. 191γ.

195. Πρβλ. τὸ μτγν.: ἄλας ἀμμωνιακόν ἦτοι τὸ λεγόμενον νίτρον. A. Delatte, ὁ.π., τ. 2, σ. 383, 3-4.

196. B. Langkavel, ὁ.π., σ. 40

φυτό Φέρουλα ή φερουλαγόμορφος (*Ferula ferulago*), και είναι πιθανόν σε αυτό το είδος να αναφέρεται η *ναρθηκία* του Θεόφραστου, ενώ για το φυτό Φέρουλα ή όποπάναξ (*Ferula oporanax*) χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες ονομασίες στη μεσαιωνική έλληνική: *τζαβουσήρ, όξυφοίνικον, άποπάνακον, γεύσιφ, ζουσήρ, άράβιος λίθος, ματούβχ, και είναι σαφές ότι ή λ. τζατήρ άποτελεί διαφορετικό τύπο της λ. ζουσήρ = όποπάναξ, για την όποία βλ. παραπάνω το σχετικό λήμμα.*

38 «*τζατούνν, Pannus sericeus, quem sarin appellamus. Emmanuel Georgillas de Mortalitate Rhodi MS. βελούσιν ή και τζατούνν ή καμουχά άφ' την Πίζαν*» (DucGr 1564).

Η λ. προέρχεται από το άραβικό¹⁹⁷ *زيتوني zaitûni* = *etoffe damassée de velours et de satin, qu'on fabriquait dans la ville chinoise Tseu-thoung (actuellement Hsiuan-tchou-fou), dont le nom était Zeitoun chez les Arabes. En esp. setuni, aceituni.*

39 «*τζεγρεκία, Rharachne, Blitum, herba de qua Botanici, Neophytus in Gloss. Jatric. MSS. Ραδάχνη, ή τζεγρεκία, ήτοι το βλήτον, έτεροι την έγκλυστρίδα λέγουσι*», ή λ. άπαντά και ώς: «*τζετρεκία, Blitum, Lexicon MS. Neophyti: ραδάχνη, ή τζετρεκία, ήτοι το βλητόν. έτεροι την έγκλυστρίδα λέγουσι*», «*τζετζενικία. Glossae Jatricae, MSS. Neophyti: τζιτζινικία, Portulaca, Άνδράχνη. Neophytus in Lexico Jatricico MS. Άνδράχνη, ή έγκλυστρις, και τζετζενικία και τραύλη λέγεται*» (DucGr 1564, 1566, 1571, App I 186).

Η λ. προσδιορίζει¹⁹⁸ τά φυτά: (1) Άμάραντος το βλίτον (*Amarantus blitum*), κοινώς βλίτο, βλίτρο, άγριο βλίτο. (2) Νήριον ό όλέανδρος (*Nerium oleander*), κοινώς *πικροδάφνη, ροδοδάφνη, ροδόδενδρο*. (3) Πορτουλάκα ή λαχανώδης (*Portulaca oleracea*), κοινώς *άντρακλα, γλυστρίδα, χλιμίτσα, και άποδίδει το περσικό¹⁹⁹ خوزهوره harzahra* = *fructus seu arbor venenifera parva, colocynthis et raphanus silvestris, aristolachia rotunda, nereon, rhododaphne su oleander; apoisonous shrub or fruit; the colocynth as being poisonous to asses, dogs, and other animals; rhododaphne, ροδοδάφνη, όπου έχει ύπάρξει σύγχυση στον συμπλητή του γλωσσαρίου μεταξύ του άραβικού ح hab και του د dzim, με άποτελεσμα να άποδώσει το ح hab [h] με το د dzim [dž].*

40 «*τζενακρή, ή, το ιάριν, Æs, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843*» (DucGr 1565).

Η λ. προέρχεται από το περσικό²⁰⁰ *زنگار zangâr* = *Ærugo, et rubigo;*

197. R. Dozy, ό.π., τ. 1, σ. 617α. R. Dozy - W. W. Engelmann, *Dictionnaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, Leiden 1899, σ. 340.

198. Bernhard Langkavel, ό.π., σ. 22.

199. Franz Meninski, ό.π., σ. 6052. Francis Johnson, ό.π., τ. 2, σ. 516γ.

200. Franz Meninski, ό.π., σ. 2476.. Francis Johnson, ό.π., τ. 2, σ. 664α.

verderame, fior²⁰¹, ò ruggine del rame, et ruggine d'altra cosa; rouille, et fleur²⁰² du cuivre, verderamee; blue vitriol, καὶ τὸ μεσαιωνικὸ²⁰³ ἑρμήνευμα *ιάριν* εἶναι παράγωγο τοῦ ἀρχαίου²⁰⁴ *ἰός*, ὁ = σκωρία, σκωριά, ἔξαιρ. ἢ τοῦ χαλκοῦ, ποῦ ἐπιβιώνει στὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα ὡς: *γιός*, *ἰος*, *ιγιός*, *οὔγιος*, ὁ = ἡ πράσινη δηλητηριώδης σκωρία τῶν μὴ κάσιτερωθέντων χαλκίνων σκευῶν (IA 5₁, 169).

41 «τξεουζπούμ, *Nux Indica*. Constantinus à secretis MS. μετὰ *κάριον* Ἰνδικὸν τὸ λεγόμενον παρὰ τῶν Ἀράβων τξεουζπούμ» (*DucGr App I* 186).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ περσικὸ²⁰⁵ *جوزبن dżauz-bun* = a nut-(walnut-)tree, ἀπὸ τὴν περσικὴν λ. *جوز dżauz* = a nut, ἀπὸ τὸ περσικὸ²⁰⁶ *گور gauz* = a nut; a walnut, καὶ *بن bun*²⁰⁷ = root, basis, foundation; podex.

42 «τξεζεζε τὸ λεγόμενον *μαυροκούκιν ἰνδικόν*, in *Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843*» (*DucGr* 1566).

Ἡ λ. προσδιορίζει²⁰⁸ τὸ φυτὸ Νιγέλλα ἢ ἐδώδιμος (*Nigella sativa*), κοινῶς²⁰⁹ *μαυροκούκι*, *μαῦρο σουσάμι*, *μαυροσουσαμο*, ἐνῶ στὴ μεσαιωνικῇ²¹⁰ ἑλληνικῇ χρησιμοποιοῦνται τὰ συνώνυμα: *μελάνθη*, *μαλάνθη*, *μελάθη*, *μαρωδιά*, *νηρόν*, *νίτζελον*, *μελάνσπερμον*. Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ

201. Πρβ. τὸ κυπριακὸ: *ἀφφόρι*, τό = ἀφρώδης ἐπίπαγος σχηματιζόμενος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἴνου ἢ τοῦ ὄξου. IA, τ. 3, σ. 356. Ὁ Π. Λορεντζάτος, «Ἑτυμολογικά καὶ σημασιολογικά», *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 157-158, Ἀθηνᾶ 29 (1917), σημειώνει: «Εἶναι προφανές ὅτι τὸ *ἄθος* ἀνάγεται εἰς τὸ *ἄνθος*, τὸ δὲ *δρυσία* εἰς τὸ *δρόσος*: ἀλλὰ πῶς αἱ δύο λέξεις πρὸς ταῖς ἄλλαις αὐτῶν σημασίας κατήντησαν νὰ σημαίνουν τὴν σποδόν; Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μετεχειρίζοντο περὶ πάσης οὐσίας ἐπιπολαζούσης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν μετάλλων ἢ τῶν ὀρυκτῶν τὴν λ. *ἄνθος* ἰ. *Συμβολὰς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν* ὑπὸ Μ. Στεφανίδου ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 118 μετὰ σημειώσεων, ἔνθα γίνονται παραπομπαὶ εἰς χωρία ἀρχαίων κειμένων ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι ἐπεκράτει ἀρχαίῳθεν ἢ ἀντίληψις ὅτι ὁ *ἰός* καὶ καθόλου *πάσα* οὐσία καλύπτουσα ἐπιφάνειαν μετάλλου ἢ ὀρυκτοῦ εἶναι *ἄνθος χαλκοῦ* καὶ *ἄλμη ἐπανθέουσα* Ἡροδότη. B, 12. Ὁμοία ἀντίληψις φαίνεται ἐπικρατήσασα καὶ περὶ τῆς τέφρας τῆς ἐπὶ τοῦ πεπυρακτωμένου ἀνθρακος ἐπικαθημένης, διότι αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὕλη, οὐσία τις ἀνακύπτουσα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πεπυρακτωμένων ἀνθράκων καὶ καλύπτουσα αὐτή».

202. Ὁ Ἄνθ. Γαζῆς κ.ἄ., ὁ.π., τ. 3, σ. 457, ἀναφέρει: «πάντη διάφορον τῆς *χαλκάνθης* ἐστὶ τὸ «*χαλκοῦ ἄνθος*», τὸ ὁποῖον γεννᾶται κεχροειδῆς ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἀναλυμένου χαλκοῦ, ὅταν χύσωσιν εἰς αὐτὸν ψυχρὸν ὕδωρ».

203. Du Cange, ὁ.π., σ. 503: «*ιάριν*, *ιάριον*, *Ἄριον*, *χαλκοῦ ἄνθος*, in *Glossis Jatricis MSS. ex Cod. Reg. 190*, in aliis ex *Cod. 1673*. *Ἰάριν*, ὁ *ἰός χαλκοῦ*. *Glossae aliae Graecobarb. Ἄνθος χαλκοῦ*, τὸ *ἴαριν*, τὸ *βέρδε ῥάμα*. *Neophytus MS. ἰός*, τὸ *ιάριν*».

204. Ἄνθ. Γαζῆς κ.ἄ., ὁ.π., τ. 2, σ. 86.

205. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, σ. 377β.

206. F. Steingass, ὁ.π., σ. 1102β.

207. F. Steingass, ὁ.π., σ. 200β.

208. Δ. Σ. Καββάδας, ὁ.π., τ. 6, σ. 2766.

209. Θ. Χελδράχι - Σπ. Μηλιαράκης, ὁ.π., σσ. 2-3.

210. Bernhard Langkavel, ὁ.π., σ. 32.

περσικὸν²¹¹ شونبو *šūnīz*, *šwewnīz* = sesamun; melanthium (= *Nigella*), πρβ. καὶ τὸ δημῶδες τουρκικὸν²¹²: *cöcçem* [c = dʒ] = Νιγέλλα ἢ δαμασκηνή (*Nigella damascena*), κοινῶς *μαυροκούκι*, καὶ γιὰ τὸ σημασιολογικὸ μέρος πρβ. τὰ νεοελληνικὰ συνώνυμα: *μαυροσουσάμο*, *μαῦρο σουσάμι*.

43 «*τζεφές*, *αἷμαν νυκτερίδος*, *Sanguis noctuae*, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843», «*τζηφές τὸ αἷμαν τῆς νυκτερίδος*», «*τζιφές*, καὶ οὐτ καὶ οὐάτ, ὃ ἔστι τὸ αἷμα τῆς νυκτερίδος. Ita Glossae Saracenicæ MSS. *Sanguis noctuae*» (*DucGr* 1565, 1567, 1572).

Ἡ λ. *οὐτ καὶ οὐάτ* ποὺ δίνεται ὡς ἐρμηνεῦμα στὴ λ. *τζιφές* δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἀραβικὸν²¹³ *وطواط* *waṭwāt* = the bat (= νυκτερίδα), ἐνῶ ἡ λ. *τζεφές*, *τζηφές*, *τζιφές* ἀποτελεῖ λαθμενὴ ἀπόδοση στὴν ἐλληνικὴ τοῦ ἀραβικοῦ²¹⁴ *خفافش* *huffāš* = vespertilio; the bat; a certain flying thing; that flies by night: so called because it can scarcely see by day: or because of the smallness of its eyes and the weakness of its sight, ὅπου ὁ συντάκτης τοῦ γλωσσαρίου συγχέει τὸ ἀραβικὸ *خ* [h] μὲ τὸ *ح* [dʒ], ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ καὶ παραπάνω.

44 «*τζηβήτ*, τὸ *λουλάκιν*, in Lexico MS. ex Cod. Reg. 1843» (*DucGr* 1568).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκικὸν²¹⁵ *چوبید* *çüvid(i)* = Ἰνδικόν, κ. *λουλάκι*· indigo; also, the indigo plant, *Indigofera tinctoria*; and perhaps, woad, *Isatis tinctoria*, τὸ ὁποῖο ἀνάγεται στὸ ἀρχαῖο τουρκικὸν²¹⁶ *çüwit* = some kind of dye-stuff prob. mineral, perhaps a coloured earth; [...] Know that *çüwit* is a generic name (*ism cami*) for all these dyestuffs (*al-alwân*), it is differentiated by mentioning the individual colour with it.

45 «*τζηκαρία*, ἢ *ἔστι μέλισιν*, in Glossis *Jatricis Graecobarb.* MSS. ex Cod. Reg. 1047» (*DucGr* 1569).

Ἡ λ. εἶναι πιθανὸν νὰ ἀποδίδει τὸ ἀραβικὸν²¹⁷ *دزابل* *džahl*, καὶ κυρίως τὸν πληθ. *دزابل* *džihāl* = arum = arum rex, the queen-bee, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀρκετὲς λ. τῆς ἀραβικῆς ἔχουν περάσει σὲ ἄλλες γλώσσες, ἀπὸ τὸν πληθυντικὸ, πρβ. τὴ λ. *φουκαράς*, ὃ, ἀπὸ τὸ τουρκικὸν²¹⁸ *فقرا* *fçura*

211. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 2671. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 2, σ. 770β.

212. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, τ. 3, Ἄγκυρα 1968, σ. 1005. Ingeborg Hauenschild, *Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden, mit den deutsche, englischen und russischen Bezeichnungen*, Wiesbaden 1989, σ. 115, λήμμα 784.

213. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 8, σ. 2948α.

214. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 1917. Ed. W. Lane, ὁ.π., τ. 2, σ. 772α.

215. I. Χλωρός, ὁ.π., τ. 1, σ. 670α. J. W. Redhouse, ὁ.π., σ. 748β.

216. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Ὁξφόρδη 1972, σ. 395.

217. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 1585. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 419α.

218. I. Χλωρός, ὁ.π., τ. 2, σ. 1213α, 1214α.

fukara = πτωχοί, πένητες, πληθ. τοῦ ἀραβικοῦ فقيو *fakir* = πτωχός, πένης, ἐπαίτης, ἀδύνατος.

46 «τζουλουνάρ, Βαλαύστιον, in Glossis Jatricis Graecobarb. MSS. ibalaustium, Flos punicae», «τζουλανάρ, Balaustium i», «τζουλουνάρ, τὸ βαλαύστιον, in Glossis Saracenicis. Τζουλουνάρ, τὰ βαλαύστια» (DucGr 1569, 1574).

Ἡ λ. βαλαύστιον²¹⁹, τὸ = τὸ ἄνθος τῆς ἀγρίας ροιᾶς· ὁ μὴ ὥριμος καρπὸς αὐτῆς, ἐνῶ ἡ λ. τζουλουνάρ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβ.²²⁰ جلائار *džullanâr* = flos granati, balaustia, pomegranate-flower, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ περσικὸν²²¹ گولنار *gulnâr* = cerasum, pec. acidum; balaustium, Mali Punicae flos; sourcherry; pomegranate-flowers, ἀπὸ τὸ πληρέστερο²²² گولانار *guli anâr* = the flower of pomegranate, ἀπὸ τὶς λ. گل *gul* = a rose; a flower, καὶ انار *anâr*²²³ = pomegranate.

47 «τζουτζουλένην, σήσαμον κεκαυμένον, in Glossis Jatricis Graecobarb. *Sesamum ustum*» (DucGr 1574).

Ἡ λ. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀραβ.²²⁴ دجلجلان *džuldžulân* = coriander-seed; sesame-seed.

Νίκαια, Ἀθήνα

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΠΟΤΟΣΟΓΛΟΥ

219. Ἄνθ. Γαζῆς κ.ἄ., ὁ.π., τ. 1, σ. 348.

220. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 1642. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 435α.

221. Franz Meninski, ὁ.π., σ. 4003. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 3, σ. 1045γ.

222. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, σ. 1092α.

223. F. Steingass, ὁ.π., σ. 108α.

224. Francis Johnson, ὁ.π., τ. 1, σ. 433γ.